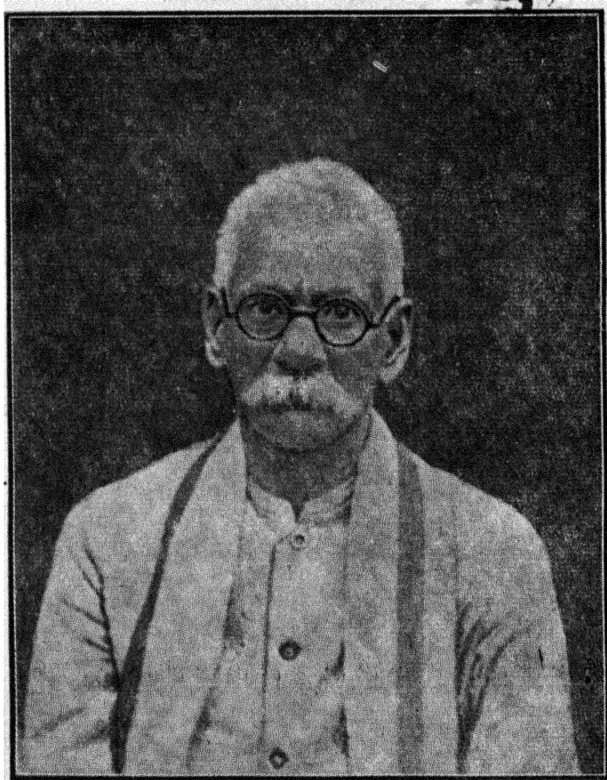
THE BOOK WAS DRENCHED

అళియరామరాయలు.

గ్రంథకర్త:
చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు

శ్రీనాథకవిజీవితము, తిమ్మరసుమంత్రి తిక్కనసోమయాజి,
అళియరామరాయలు గ్రంథకర్త.

వెల [redacted]

We are highly grateful to The Venkateswara university Tirupathi for Prescribing this book **(Chapters One and Two)** as Telugu Prose Text for Preuniversity course.

Publlisher

అళియరామరాయలు

ప్రథమప్రకరణము

“ సీ. పట్టాభిషేకవిపర్యయంబునఁ బ్రోలు
వెడలి ప్రియానుజు ల్వెంటఁ గొలువఁ
చిత్రకూటాభిఖ్యఁ జెలఁగు పెన్గొండ సాం
ద్రహరిద్విపేంద్ర నాదవనిఁ జెంది
ఖలజనస్థానవాసులఁ బల్వుర వధించి
మహిమ సలకఖరస్మయ మడంచి
వారివీరభటమహోద్ధతి నబ్ధి గంపింప
దుగమున గదిసి తద్ద్రోహిఁ దునిమి

తే. యనఘతరపార్థివేందిర నధిగ మించి
సాధుకర్ణాటవిభవసంస్థాపనంబు
పూని శరణాగతుల నెల్లఁ బ్రోచె రాముఁ
డతఁడు నిజచరితంబు రామాయణముగ.”

" సీ. ఖలు నతిద్రోహి సల్కాయతిమ్మని హరించి
సకలకర్ణాటదేశంబునిలిపె
నతుని వర్ధితునిఁ దత్సుతునిఁ బట్టముఁ గట్టి
కుతుపనమల్కాన క్షోణి నిలిపెఁ
బదిలుఁడై రాచూరు ముదిగల్లు గప్పంబు
సేయఁ గాంచ సపాదు సీమ నిలిపె
శరణన్న మల్కానిజాముని కభయంబొ
సంగి తదీయరాజ్యంబు నిలిపె
గీ. నవని యంతయు రామరాజ్యంబు సేసెఁ
దినగుణమ్ములు కవికల్పితములు గాఁగ
నలవియె రచింప సత్కావ్యములను వెలయ
భూమి నొకరాజమాత్రుఁడే రామవిభుఁడు."

అని యేమహారాజు తనవిద్యాపరిషదంబున భూషణ ప్రాయుఁడుగా నుండి 'రామరాజభూషణుం' డనఁ బ్రఖ్యాతి వహించి మించినమహాకవిభట్టుమూర్తిచే పొగడ్తలఁ గాంచెనో అట్టి వీరశ్రీరామరాజును 'ఫెరిస్తా' యను నొకచరిత్రకారుఁ డొకయనామకుఁ డగుచరిత్రకారునివాక్యములను బురస్కరించుకొని తాను వ్రాసిన యొకచరిత్రగ్రంథమునం దొకపిఱికిపందనుగాఁ బ్రవేశపెట్టినవిధము సత్యాన్వేషణపరాయణు లగుచరిత్రకారు లెల్లరును బరిశోధించి విమర్శించి సత్యమును బ్రకటించుట మఱువఁ దగదు.

ఒకప్పుడు గోల్కొండనవాబగు సుల్తానుకులీకుతు బ్షాహ విజయనగరసామ్రాజ్యముపై దండయాత్ర వెడలి సరిహద్దుల నున్నమండలములఁ గొన్నిటిని వశపఱచుకొని తురక సైన్యముల నచట నిలుపుట కిష్టపడక హిందూసామంతకుటుంబములోనివాఁడయిన రామరాజును నధికారిగ నియమించె నఁట! అటుపిమ్మట మూఁడుసంవత్సరములకుఁ బిమ్మట విజాపురసుల్తానగు ఆదిల్‌షాహ సైన్యములు కేవలము దోపిడికొనఁ గోరి వచ్చి పైఁబడి రామరాజును వెడలఁగొట్టి దేశమునంతయుఁ గొల్లఁగొనఁగా రామరాజు పాఱిపోయి సుల్తానుకులీకుతుబ్షాకు తనపరాభవమును విన్నవించుకొనె నఁట! అంతట సుల్తానుకులీకుతుబ్షాహ రామరాజును గాంచి 'ఛీ! పాఱుఁబోతా! నీవు నా దర్బారులో నుండఁదగవు; పొమ్ము;' అని దేశమునుండి వెడలఁగొట్టె నఁట! అంతట రామరాజు విజయనగరమార్గముఁ బట్టి కృష్ణదేవరాయలకడ నుద్యోగమును సంపాదించె నఁట! ఈవాక్యములు గోల్కొండపట్టణములో నుండెడునొక యనామకుఁడైనచరిత్రకారుఁడు వ్రాసినవని ఫెరిస్తా తాను వ్రాసిన చరిత్రమునం దెక్కించి యున్నవాఁడు.(1) విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించినకడపటివంశమగు నారవీటివంశమును గూర్చినచరిత్రమును వ్రాయుచు హీరాసుఫాదిరి యీయనామకుఁడయినచరిత్రకారుఁ డనుభవములో వ్రాసినదియగుటచేత

(1) Ferista Vol. III p. 380; Aravidu Dynasty Vol. I p. 25.

దీనిని చులకనఁగాఁ ద్రోసి వేయఁ జాలమని వ్రాయుచున్నాఁడు.2 ఇదియెంతమాత్రము విశ్వాసపాత్రముగాఁ గన్పట్టదని రామరాయలయొక్క పూర్వోత్తరచరిత్రమును నిష్పక్షపాతబుద్ధితోఁ బరిశీలించినవారికిఁ బొడగట్టక మానదు. కనుక రామరాయలయొక్క పూర్వులచరిత్రమును ముందుగఁ దెలిసికొను టత్యావశ్యకముగనుక వారిచరిత్రమునుఁగూడ సంగ్రహముగా నిటఁ దెలుపుచున్నాఁడను.

—♦ రామరాయలపూర్వులు ♦—

దక్షిణహిందూదేశచరిత్రమునందుఁ గడుఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచినవంశమునకుఁ జెందినవాఁడు రామరాజు. ఇతఁడాంధ్రుఁడు. కర్ణాటభాషలోఁ గన్నడకవి యగుతిరుమలార్యుఁడు గన్నడప్రభువయిన చిక్కదేవరాయల దగువంశావళి, 'చిక్కదేవరాయవంశావళి' యను పేరిట వ్రాసినగ్రంథములో 'ఆంధ్రకులదరామరాజం' అని రామరాజును ఆంధ్రునిగాఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఇతనివంశము 'రామరాజీయ' మనునామాంతరమును వహించిన 'నరపతివిజయ' మనుగ్రంథములో పౌరాణికచంద్రవంశముతో ముడిపెట్టఁ బడినది. ఇతని దాత్రేయసగోత్ర మని వర్ణింపఁ బడినది. ఇతనివంశమున చారిత్రికపురుషు లగునందరాజును, చళుక్యరాజును, బిజ్జలరాజును పేర్కొనఁబడియుండుట చరిత్రమునకు విరుద్ధముగ నుండుటచేత విశ్వాసపాత్రముగఁ

(2) The Aravidu Dynasty Vol. I p. 19.

గన్పట్టుచుండలేదు. శిశునాగవంశము, శృంగవంశము, చళు క్యవంశము, కలచుటివంశము, చరిత్రమునుబట్టి వేర్వేఱు వం శము లనిస్పష్టపడుచుండఁగా వీనినన్నిటిని నేకవంశముగా వర్ణిం చుట చూడఁగా విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన పూర్వవంశముల వారివలెనే వీరివంశముయొక్క ప్రాశస్త్య మును ప్రకటించుటకై కవి ప్రయత్నించినట్లు గన్పట్టుచున్నది.

కాని, పంద్రెండవశతాబ్దిమధ్యమున బసవేశ్వరునివీరశై వమతము నెదుర్కొని ప్రాణములఁ గోల్పోయిన బిజ్జలుని వం శమువాఁడయినఁ గావచ్చునని యూహించుటకుఁగూడ ప్రతి బంధక ప్రమాణము లగపడుచున్నవి. హైహయాన్వయ మని శాసనములలో వక్కాణింపఁబడిన కలచుటి వంశములోనివాఁడు బిజ్జలుఁడని పెక్కుశాసనములు దెలుపుచున్నవి. ఈబిజ్జలరాజు ౧౧౫౦ మొదలు ౧౧౬౨వ సంవత్సరమువఱకు రాజ్యపరిపాల నము చేసిన చాళుక్యత్రైలోక్యమల్లుని సేనాధిపతిగా నుండి, ౧౧౬౨వ సంవత్సరమున కళ్యాణపురాధీశ్వరత్వమును దానే యపహరించి ౧౧౬౭వ సంవత్సరమునఁ జంపఁబడుట సుప్ర సిద్ధమైన చరిత్రాంశమై యున్నది. వీనితరువాత సోమేశ్వరుఁడు, సంకాముఁడు, అహవమల్లుఁడు ననుమువ్వురు కాలచుర్యరా జులు ౧౧౮౪వ సంవత్సరము వఱకుఁ బరిపాలించిరి. తరువాత నీరాజ్యమును చాళుక్య నృపతి యగు నాల్గవ సోమేశ్వరుఁడు జయించి పరిపాలించె ననుటకూడ సుప్రసిద్ధమైన చరిత్రాంశమె.

ఇట్లుండ, నరపతివిజయ మను గ్రంథమున బిజ్జలునికి వెనుక వానికుమారుని విడిచి, 'వీరహొంమ్మాళిరాయని' వానిమనుమని గాఁజెప్పి అతిశయోక్తులతో నాతని ప్రతాపమును వర్ణించి యున్నాఁడు కాని చరిత్రాంశముల వేనిని పేర్కొని యుండ లేదు. అందువలన వీనియాథార్థ్య మెట్టిదో గ్రహింపసాధ్యము గాదు.

రామరాయల బిరుదుగద్యమునఁ 'కళ్యాణపుర వరాధీశ్వర' అనుబిరుద మొకటి గనంబడుచున్నది. ఆబిరుదముక్రిందనే మఱియొకచోట 'కళ్యాణపురసాధక' అనుబిరుదముగూడఁ గనంబడుచున్నది. మొదటిది పూర్వులనుబట్టి వంశపారంపర్యముగ వచ్చుచున్నదిగను, రెండవది స్వవ్యక్తిక సంబంధించినదిగను మన మూహింప వచ్చును. రామరాజునకు 'కల్యాణపురసాధక' యన్న బిరుద మెట్లువచ్చినదియు రాఁబోవు ప్రకరణమున వివరింపఁ బడును.

ఆనెగొంది సంస్థానమునందు 'రాయవంశావళి' యను నొక గ్రంథము కలదు. ఆరాయవంశావళియు నీరాయవంశావళియు నొకేవంశావళికి సంబంధించిన వని మనము గ్రహింప వచ్చును.

ఆగ్రంథమునుబట్టి చూడఁగా నందుఁడనురాజు కిష్కింధలో (ఆనెగొంది) ౧౦౧౪ మొదలు ౧౦౭౬ వఱకును, అతని కుమారుఁడు చాళుక్యరాజు ౧౦౭౬ మొదలు ౧౧౧౭ వఱకు పరిపాలనము చేసి రనియు, వీనికిమువ్వురు పుత్త్రులు గలరనియు

అందగ్రజుఁ డయినబిజ్జలుఁ డనువాఁడు కళ్యాణపురమునకు రాజయ్యె ననియు, విజయధ్వజుఁ డను రెండవకొడుకు ౧౧౧౭ మొదలు ౧౧౮౬ వఱకును ప్రభుత్వము చేసె ననియు, మూఁడవవాఁడు విష్ణువర్ధనుఁ డనియుఁ దెలియ వచ్చుచున్నది. విష్ణువర్ధనుఁ డనుమూఁడవవానిం గూర్చి యేమియుం దెలియరాదు. విజయధ్వజుఁడే తుంగభద్రాతీరమునఁ దనపేట విజయ నగరమును నిర్మించఁగా దానిని మాధవ విద్యారణ్యుల వారిప్రోత్సాహముచే సంగమ రాజపుత్రుఁడగుహరిహరరాయ లతివిశాలమగుపట్టణముగాఁ జేసి విద్యానగర మని పేరుపెట్టి ప్రఖ్యాతికిఁ దెచ్చె ననియు, విజయనగర మను పూర్వపునామమె బహుజనవ్యాప్తిని పొందె చరిత్రమున నిలిచి యున్నదనియుఁ గొందరు వ్రాయుచున్నారు 1 దీనిని బట్టి కూడ బిజ్జలునివంశమువారు కళ్యాణపురమును వదలి, విజయధ్వజుని వంశమువారు ఆనెగొందపురమును గొంతకాలము పరిపాలించి ఢిల్లీచక్రవర్తి యగుమహమ్మదు బీన్ తుగ్లక్ దక్షిణహిందూస్థానముపై బలుతడవలు దండయాత్రలు సాగించిన సంక్షోభకాలమునఁ దమరాజ్యములను బోఁగొట్టుకొని యుందురు.

(1) ఈవిషయము 'అవిస్మృతసామ్రాజ్య' మనునర్థమిచ్చు Never-To-Be-Forgotten Empire (శ్రీయుత వెంగుళూరు సూర్యనారాయణరావు బి. ఎ. గారివిరచితము) అనుగ్రంథమునుండి గ్రహింపఁబడినది గాని ఆనెగొందిసంస్థానములోని 'రాయవంశావళి' యనుగ్రంథముయొక్క మాతృకను జూచి వ్రాసినది కాదు.

వీనిపూర్వులు కల్యాణపురమును విడిచిపెట్టవలసివచ్చినను, కళ్యాణపురవరాధీశ్వర' అను బిరుదమును మాత్రము విడిచిపెట్టి యుండలేదు. దక్షిణహిందూదేశమును బరిపాలించిన రాజవంశములలోనిరాజులు తమపూర్వులు గడించినబిరుదములను విడువక వంశపారంపర్యముగాఁ జెప్పుకొనుచు వచ్చుచుండుటచే నాయావంశసంప్రదాయ చరిత్రములను గొంతవఱకు నైనఁదోడ్పడుట కవకాశ మిచ్చుచున్నవి.

—♦ వీరహొమ్మాళిరాయఁడు ♦—

ఈవంశమునకు మూలపురుషుఁ డయినవీరహొమ్మాళిరాయఁడనునాతఁడు పశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్యభానుఁ డస్తమించుకాలమున నొకసామంతమాండలికుఁడుగాను సైన్యాధ్యక్షుఁడుగాను నుండినవాఁడయి యుండవచ్చునని యూహించుటలోఁ బ్రమాద మేమియును గానరాదు. పండ్రెండవశతాబ్దితుదను హొయిసలరాజయినవీరబల్లాలుఁడు గాంగవాడి, నోలంబవాడి, బనవాసిరాజ్యముల నాక్రమించుకొని పరాక్రమవంతుఁడై పరిపాలనముసేయుచు కళ్యాణపురముపై దండెత్తివచ్చి చాళుక్యనృపతి యగునాల్గవసోమేశ్వరుని సైన్యాధ్యక్షుఁ డగు బొమ్మరాజు నెదుర్కొని యాతని గదనరంగమున నోడించి బిజ్జలునియొద్దనుండి గైకొన్నరాజ్యము నాక్రమించుకొనియెను. కర్ణాటభాషలో వ. బ. అనునక్షరములు 'హ' అనునక్షరముగ మాఱి యుచ్చరింపఁబడుట సాంప్రదాయసిద్ధమయిన

విషయము గనుక 'బొమ్మ' శబ్దము 'హొమ్మ' గావచ్చును. అట్లగుటచేవీరుఁడై నబొమ్మరాజునువీరహొమ్మాళిరాయఁ డని కవి ప్రశంసించుట వింతవిషయము గాదు. కనుక పైబొమ్మరాజుసంతతివాఁ డయినమఱియొకబొమ్మరాజు హొయిసలయాదవులను పదుమూఁడవశతాబ్ద్యంతమున కళ్యాణనగరము నుండి పాఱఁద్రోలి స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము చేసి యుండును. అతఁడే యీవంశమునకు మూలపురుషుఁ డయినవీరహొమ్మాళిరాయనిగా గ్రహింపవచ్చును. ఈవీరహొమ్మాళిరాయఁడు వైష్ణవమతసంప్రదాయాచారములుగలవాఁ డనియు, దేవబ్రాహ్మణభక్తి గలవాఁ డనియు, మాయాపురం బనునామాంతరముగలిగి యుండినగంగాపురమున 'చెన్నకేశవస్వామిని' ప్రతిష్ఠాపించె ననియును, వీరనారాయణదేవచరణాంభోరుహారాధనానుసంప్రాపితసకలసామ్రాజ్యవిశేషభోగంబులును, పరమభాగవతసఖత్వంబును, గల్గి పెద్దకాలము ధాత్రిఁ బరిపాలించుచుండె ననియు నరపతివిజయమునందుఁ గవి వర్ణించి యున్నాఁడు.

తాతపిన్నమరాజు—కోటిగంటిరాఘవరాజు

ఈవీరహొమ్మాళిరాయనిపుత్త్రుఁడు తాతపిన్నమరాజని నరపతివిజయమునందు మాత్రమెగాక 'ద్విపదబాలభాగవతము' పీఠికలో నారవీటివంశమును వర్ణించుఘట్టమున దోనూరికోనేరునాథుఁ డనుకవి:—

" సమితిలోఁ జెఱకురాచనరేంద్రు గెలిచి
అలవుగా సప్తాంగహరణం బొనర్చి
పొలుపొందె భువిమన్నెపులి యనుపేర
బిరుదాంచితుఁడు తాతపిన్నభూవరుఁడు."

అని తాతపిన్నమరాజును గూర్చి వర్ణించి యటు పిమ్మట—

" హరికాంతఁ బోలు నూరాంబిక యందు
ఘనశౌర్యుఁ డౌకోటిగంటిరాఘవుని
గనియె నతండు సంగ్రామంబు నందు
రాజిల్లుకంపిలిరాయసైన్యములఁ
దేజంబు మెరయంగఁ దెగువమై గెలిచి
గరిమ గైకొనియె నగ్గండరగూళి
బిరుదంబు సరినృపుల్ పేర్కొని పొగడ."

అని యతని ప్రథమభార్యాపుత్త్రుఁ డయిన కోటిగంటి రాఘవరాజువీరకృత్యములనువర్ణించియున్నాఁడు. నరపతివిజయము గ్రంథము వెంకయకవి తాత పిన్నమరాజు ప్రథమ భార్యనుగాని యామెకుమారుఁడగుకోటిగంటి రాఘవరాజును గాని ప్రశంసించినవాఁడుకాఁడు. తాతపిన్నమరాజు జయించిన చెఱకురాచనరేంద్రుఁ డెవ్వఁడో యింతవఱకు చరిత్రమున కందియుండ లేదు. కాని వానికుమారుఁడు కోటిగంటి రాఘవ రాజు యుద్ధమునఁ గంపిలిరాయ సైన్యములను గెలిచి, గండర

గూళి' యనుబిరుదమును వహించినవాఁడని కవిచెప్పిన దానిని బట్టి కొంతచరిత్రమును దెలిసికొనుట సాధ్యముకాఁగలదు.

నరపతివిజయమునందు వర్ణింపఁబడిన తాతపిన్నమరాజు బిరుదగద్యములో 'సమస్తనరాచార చెఱుకురాచనాయకరాజ్యసప్తాఙ్గహరణ' అని చెఱుకురాచనాయకుని ప్రశంసగన్పట్టుచున్నది గాని కంపిలిరాయని గెల్చి 'గండరగూళి' యనుబిరుదము గైకొన్న విషయము ప్రశంసింపఁబడియుండలేదు. అయిననియ్యవి నిజమగు చరిత్రమును సూచించునవిగా నున్నవనుట కనుమానింపఁ బనిలేదు.

ఇందుఁ బేర్కొనఁబడినకంపిలిరాయఁ డెవ్వఁడో మనము ముందుగఁ దెలిసి కొనవలసియున్నది. కంపిలి కృష్ణానది కుపశాఖ యగు తుంగభద్రానది యొక్క దక్షిణపుటొడ్డున యానెగొందికి నెదురుగ నున్నది. శివకవులలో గంగాధరుఁ డనునొక కవి 'కుమారరామునచరితె' యను కన్నడభాషాకావ్యము నొకదాని రచించి యందు కంపిలి రాజులచరిత్ర మభివర్ణించి యున్నాఁడు. ఈకావ్యమున కుమారరామునతండ్రి కంపిలిరాయఁ డనివర్ణింపఁబడి యుండెను. కంపిలిరాయని తండ్రి ముమ్మడిసింగనయనియు, ఇతఁడు దేవగిరి రాజధానిగా మహారాష్ట్రదేశమును బరిపాలించిన సేవణవంశీయుఁ డగు రామదేవరాయనికొల్విన నొకదుర్గాధిపతిగ నుండి, యాతనిమరణానంతరమున నతనిమేనల్లుఁ డగు మల్లదేవుఁడు రాజ్యమాక్రమించుకొన నందున కియ్యకొనక, ముమ్మడిసింగన వాని నెదుర్కొని

కిదనరంగమున వానిసంహరించి, రాజ్యముతా నాక్రమించుకొని, తురకల యొత్తిడివలన దేవగిరిని విడిచివచ్చి, కంపిలిరాజధానిగఁ జేసికొని, కొంతకాలము పరిపాలనముచేసి మరణించెననియు, అటుపిమ్మట వానిమంత్రియగుబైచప్ప యను నాతఁడు వానికుమారుఁ డగునకంపిలిరాయునికిఁ బట్టము గట్టెననియు, నాగ్రంథమున వర్ణింపఁ బడియుండెను. మఱియు నాగ్రంథమున కంపిలిపురమునఁ బ్రతిష్ఠాపింపఁ బడియున్న సోమేశ్వరదేవుని వరప్రసాదమున జనించిన వాఁ డగుటచేతఁ దమకుమారునికిఁ గంపిలిరాయ డనిపేరు పెట్టిరనికూడ వర్ణించి యున్నవాఁడు. కనుక బాలభాగవతమునఁ బేర్కొనఁబడిన కంపిలిరాయఁ డను నామమొకవ్యక్తినామమే యైనయెడల కొటిగంటి రాఘవరాజు వీనిసైన్యములనేజయించి 'గండరగూళి' యనుబిరుదము గైకొన్నవాఁడని చెప్పవలసి యుండును. కంపిలిరాయఁ డనునది వ్యక్తినామముగాక కంపిలిప్రభు వనియర్థము చేసికొన్నపక్షమున మఱియొకవిధముగాఁ జెప్పవలసియుండును.

ఈవంశములోని రెండవశాఖకు సంబంధించిన విజయధ్వజునివంశము లోనివాఁడగు జంబుకేశ్వరరాయ లానెగొంది పురమున కధీశ్వరుఁడై యున్నకాలమున ఢిల్లీచక్రవర్తి పక్షమునఁ బ్రతినిధిపాలకుఁడుగా ఘూర్జరదేశమును బాలించుచున్న 'బహాఉద్దీ' నను వాఁడు చక్రవర్తిని నలక్ష్యము చేసి స్వతంత్రపరిపాలనముచేయ నారంభించినపుడు వానిజయించి పట్టుకొని వచ్చుటకై చక్రవర్తి 'ఖాజాజెహాన్' అనువానికిఁ గొంతసైన్యము

నిచ్చి పంపఁగా నతఁడు 'బహాఉద్దీన్' సైన్యములను దలపడి యుద్ధమున జయించి వానిం బట్టుకొనఁ బ్రయత్నించెను గాని వాఁడు తప్పించుకొని పాఱివచ్చి ఆనెగొందిపురాధీశ్వరుఁడైన జంబుకేశ్వరరాయలను శరణువేఁడగా నతఁ డభయదాన మొసంగెను. జంబుకేశ్వరుఁడు 'బహాఉద్దీ' నునకు రక్షణ మొసంగెనను సమాచారమును చక్రవర్తివిని కోపోద్దీపితుండై ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన చె.దేరి, బుదావ్గాను, మాళవసైన్యముల నసంఖ్యాకముగాఁ జేర్చుకొని దండెత్తివచ్చి యానెగొందికి సమీపమున నున్నకంపిలిదుర్గమును ముట్టడించి హిందూసైన్యము నోడించి యాదుర్గమును తొలుత స్వాధీనపఱచుకొని 'మల్లికునాయబు' అనువానినిఁ దనకుఁ బ్రతినిధి పాలకునిగా నియమించి కొంతసైన్యముతో వానినచట నిలిపి యానెగొంది ముట్టడింపఁబోయెను. ఈభయంకరమైనవార్త విని జంబుకేశ్వరరాయలు తనసేనల నన్నిటిని సమకూర్చుకొని తాను ముందుగా నెదురువచ్చి మాఱుకొని ఘోరసంగ్రామము గావించెనుగాని తనకు జయముకలుగు నన్నధైర్యము లేకపోవుటచేతను, శరణాగతుఁడైన బహాఉద్దీనుని వానికి వశ్యపరచి తానాపిపత్తునుండి తప్పించుకొనుటద్రోహమని తలపోయుట చేతను, తెంపరితనము వహించి తనస్త్రీల నెల్లర నగ్నిప్రవేశ మగునటులు గావించి శత్రువుల మాఱొని ప్రాణములున్నంతవఱకుఁ బోరాడి తుదకు వీరస్వర్గమును గాంచెను. మహమ్మదుబీన్‌తుఘ్లఖ్ ఆనెగొందినిబట్టుకొనియెను. ఇతనికి దాయాదు లయినకోటిగంటిరాఘవరాజును,

వీనికి సవతిసోదరుఁడయినసోమదేవరాజు నీసమాచారము దెలియ రాఁగా నన్నదమ్ము లిరువురును విశేషసైన్యముల సమకూర్చుకొని కొటికంటిరాఘవుఁడు కంపిలిదుర్గమును, మల్లికునాయబు సైన్యములను, సోమదేవుఁడు మహమ్మదుబీన్‌తుఘ్లఖ్ సైన్యములను ముట్టడించి ఘోరసంగ్రామము సలిపియుందురు.

కంపిలిరాయఁడయినమల్లిక్‌నాయబుని సైన్యముల నెదుర్కొని యుద్ధముచేసి యపారవిజయమును గాంచి వానిని దేశమునుండి తరుమఁగొట్టి 'గండరగూళి' యనుబిరుదమును బొందినవీరయువకుఁడు కొటికంటిరాఘవరాజేగాని యన్యుఁడు గాఁడని తలంపవలసి యుండును. రాఘవరాజు కొటిగల్లుదుర్గమును స్వాధీనపఱచుకొని యద్దుర్గాధ్యక్షుఁడుగ నుండుటచేతనే కొటికంటిరాఘవరాజనిద్విపదబాలభాగవతమునఁ బేర్కొనఁబడుట సంభవించెను. ఇతఁడువహించిన 'గండరగూళి' యను బిరుదమునే వీనితరువాత నళియరామరాజు పెదతండ్రి యగునప్పుకుతిమ్మరాజువహించియున్నటుల "సంగరాంగణచర్యకంపిలిరాయసప్తాంగగండరగూళిసద్బిరుదాది సంగ్రహణోజ్జ్వలా" యనుపద్యబాలభాగవతములోనివాక్యమువలన గన్పట్టుచున్నది. ఈతిమ్మరాజుకాలమున కంపిలిరాజ్యము లేదు. కావున నితఁ డారాజ్యమును జయించి సాధించినబిరుదము గాదు. అయినను పూర్వులువహించినబిరుదముల గూడవంశపారంపర్యముగఁ దత్సంతతులవారు వహించుట గలదనిసమన్వయించుకొనవలయును.

—♦ సోమదేవరాజు ♦—

తాతపిన్నమరాజునకు ద్వితీయభార్యయైన గొంకలదేవి యందుసోమదేవుఁ డనుమతియొకకుమారుఁడు పుట్టెను. ఈసోమదేవరాజు సల్పినవీరకృత్యములు లత్యద్భుతములుగా నున్నవి. ఈవీరయోధునికాలము దెలిసికొనుట కొక్కనామముతోఁ గూడుకొన్నచరిత్రాంశ మొకింత సూచింపఁ బడుచున్నది. ద్విపదబాలభాగవతమునందు :—

“ మఱియు నతండాజి మహానుమనులక
గరకరియలిగి యగ్గలికఁ బుట్టించి
బెలుకురి యాతండు బిడ్డపేరిడిన
దలకెల్లఁ దొలఁగించి దయచేసి కాఁచె
తెలివి నర్వదినూరు తేజీల నచట
గలుగునర్థులకు దానంబుగా నొసఁగె. ”

అనియును, మఱియు నరపతివిజయమునందు.

“ సీ. కదనరంగంబునఁ గరితురంగమవీర
వితతితోఁ బలుమాఱు విఱుగఁదోలి
యమితోగ్రశౌర్య మహమ్మదుఁ బట్టి నీ
పేరు పెట్టెదన కుమారున కది
గాక భవత్పాదకమలంబు నుదు రంట
దండంబుఁ బెట్టెదఁ దన్నుఁ గాచి

విడువు మన్నను గాచి విడిచి యర్థులకును
షష్టిశతంబుల నశ్వముల వాసి
తే. చేత నిప్పించి శరణన్నఁ బ్రీతిఁ గాచు
బిరుదుతగుసితనికె యని ధరణిపతులు
సన్నుతింపఁగ నాదిరాజన్య చర్యఁ
దేజరిలె సోమదేవ ధాత్రివరుఁడు."

అని వర్ణింపఁబడుటవలన నీసోమదేవరాజు తనకుశత్రువును మహాపరాక్రమవంతుఁడు నగుమహమ్మదుమలకను పలుమాఱు యుద్ధములలో జయించుటయెగాక యొకప్పుడు వానిని పట్టుకొని బంధించి నప్పుడాతఁడు 'రాజన్యా! నీపాదములను బట్టుకొని నమస్కరించుచున్నాను; నాకుమారునకు నీపేరుపెట్టెదను; నన్నుఁగాచి రక్షించు' మని వేఁడుకొనఁగా దయతో వానిని విడిచిపెట్టి వానిచేత నర్థులకు నాఱువేల యశ్వముల దానమిప్పించెనని దెలియుచున్నది! ఇందు పేర్కొనఁ బడిన మహమ్మదుమలక క్రీ. శ. ౧౩౫౮ మొదలు ౧౩౭౫ వఱకుఁ బదునేఁడుసంవత్సరములు కలుబరగి పట్టణము రాజధానిగాఁబరిపాలనము చేసినబహామనీసుల్తా నగుమొదటి మహమ్మదుషాహ యని రంగస్వామి సరస్వతిగారు గుర్తింపఁగా డాక్టరుకృష్ణస్వామి అయ్యంగా రామోదించినారు. ఇంతటితోవిరమించినఁ జక్కఁగానుండెడిది. అట్లుగాక సోమదేవరాజు విజయనగరచక్రవర్తులలో మొదటివారలయిన హరిహర, బుక్క, రెండవ హరిహరుల సేనానులలో నొక్కఁ డయియుండవలయు ననిగూడ రంగ

స్వామిసరస్వతిగారు వ్రాయుచున్నారు. 5 మహమ్మదుమ లకబహమనీసుల్తానగు మొదటిమహమ్మదుషాహ యని సంశయ మావంతయు లేక యూహించి నపుడింతకన్న నెక్కుడయూహ కవకాశమిచ్చు టసంభవము.

ద్విపద బాలభాగవతమునఁ గాని, నరపతివిజయమునఁ గాని వర్ణింపఁబడిన సోమదేవుని వీరకృత్యములుగాని, బిరుదు గద్యములుగాని తదితరచర్యలుగాని వీరియూహలను బలపఱచునవి గావు. ఏమన సోమదేవునివీరకృత్యము లన్నియు బహమనీరాజ్యము దక్కనులో స్థాపింపఁబడుటకుఁ బూర్వమె జరిగిన వనియాగ్రంథములలోని వర్ణన లవకాశ మిచ్చుచున్నవి గాని యటుపిమ్మట జరిగినవిగా నవకాశ మిచ్చుచుండలేదు.

"నయవిశారదుఁడు పిన్నయసోమ విభుఁడు
జయశాలి భూపాల సార్వభౌముండు."

అని కోనేరునాథకవి ద్విపదబాలభాగవతమునఁ జెప్పియుండినవిషయము కవివర్ణనాంశ మైనయతిశయోక్తిగ భావింపరాదు. అట్లుభావించుట సత్యచరిత్రమునకు వెలి కల్పించిన వార మగుదుము. ఇక్కాలమున మనము సోమదేవుఁడుసార్వభౌముఁ డయినదియు లేనిదియుఁ గుర్తింపఁ జాలనంతటిదౌర్భాగ్యస్థితియందున్నను, ఇంచుక జాగరూకతతో నాకాలరాజకీయపరిస్థితులను బరిశీలించితి మేని సత్యము గోచరింపక మా

(5) Sources of Vizianagar History Introduction p. 7 No. 28 p. 80.

నదు. ఆకాలముననొకస్వతంత్ర సామ్రాజ్యమును నిర్మాణముఁ జేయసంకల్పించిన హరిహరబుక్కరాయాదులవలెఁ జాళుక్యసామ్రాజ్యమువంటి యొకస్వతంత్ర సామ్రాజ్యమును నిర్మాణముఁజేయసంకల్పించి సార్వభౌమబిరుదము వహించి కృషిచేసిన యొకస్వతంత్ర ప్రభు వనియె మనము నిశ్చయింపవలసియుండును గాని కర్ణాట సామ్రాజ్యాధీశ్వరు లగుహరిహరబుక్క రాయాదులకు లోఁబడి పరిపాలనము చేయుచు బహమనిసుల్తా నను మొదటిమహమ్మదుషాహాతోఁ బోరాడినవాఁ డనియూహింపరాదు. ఇతనిబిరుదములలో "మాళవరాజేంద్రమస్తకశూల" యనియు, 'హాసబిరుమరగండ' యనియు, రెండుబిరుదము లున్నట్లు బాలభాగవతమునందును, నరపతివిజయమునందును జేర్కొనఁబడి యున్నవి. ఈరెండుబిరుదములు నీతఁడు హరిహరబుక్కరాయాదులకు సామంతుఁడు గాఁడని విశ్వసించుటకుఁ దోడ్పడుచున్నవి. ఎట్లన మాళవరాజేంద్రుఁడు ఢిల్లీసుల్తా నగు 'మహమ్మదు-బీన్-తుఘ్లఖు' నకుఁ గప్పము గట్టుసామంతుఁడుగాని బహమనీసుల్తా నగుమహమ్మదుషాహాకు సామంతుఁడు గాఁడు. ఈబిరుదములనుబట్టి యితఁడు క్రీ. శ. ౧౩౧౦ ౧౩౪౭ సంవత్సరముల మధ్యకాలమున నున్నట్లు మనము నిశ్చయింపవలసి యుండును. ఈకాలమున ఢిల్లీచక్రవర్తి లగు మహమ్మదుమతస్థులు విజృంభించి మూఁడుహిందూస్వతంత్ర సామ్రాజ్యములను నాశనముఁ గావించి దక్షిణహిందూస్థానము నంతటను గల్లోలము గావించిరి. క్రీ. శ. ౧౩౧౮లో

దేవగిరి రాజధానిగాఁ గలమహారాష్ట్రసామ్రాజ్య మడుగంటి
నది. ౧౩౨౮లో నోరుగల్లు (ఏకశిలానగరము) రాజధానిగా గల
యాంధ్రసామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమైపోయినది. ౧౩౨౭ లో
హోలెవీడు (ద్వారసముద్రము) రాజధానిగాఁ గల ప్రాచీనకర్ణాట
సామ్రాజ్యముభగ్నమైపోయినది. అంతటితో నిరుత్సాహముఁ
జెంది హతశేషులగుమహారాష్ట్రాంధ్ర కర్ణాటవీరులూరకయుండ
లేదు. నూతనస్వతంత్రసామ్రాజ్యములను స్థాపింపవలయు నని
వివిధప్రయత్నములను గావించి హిందూసంఘమతసంరక్షణమే
ప్రధానాదర్శముగాఁ బెట్టుకొని నూతనశత్రువు లగుమహమ్మ
దీయులతోఁ దక్షిణహిందూస్థానమున స్థానర మేర్పఱచుకొన
కుండఁజేయవలె నని వీరాగ్రగణ్యులై ప్రవర్తించి తమజీవిత
ముల ధారపోసిరి. అట్టి మహావీరులలోనివాఁడు సోమదేవుఁడు.
వీనికాలమునను మనము గుర్తించుటకు మూఁవురుములకలు గొప్ప
వారు గాన్పించుచున్నారు. వారిలో నిరువురు సమానపరా
క్రమవంతులు. వారిరువురే దక్షిణహిందూదేశముపై పెక్కు
దండయాత్రలు సాగించి దక్షిణదేశమునంతయు సంక్షోభముఁ
జెందించినవారు. ‘అల్లాఉద్దీన్ ఖిల్జీ’ అను ఢిల్లీచక్రవర్తిబానిస
వాఁడయిన ‘మలిక్ కాఫుర్’ అనువాఁడు మొదటివాఁడు; ఢిల్లీ
చక్రవర్తియై ‘మహమ్మద్-బిన్-తుఘ్లఖ్’ అనుబిరుదమును
బొందిన ‘మలిక్ ఫకిరుద్దీన్ జూనా’ అనువాఁడు రెండవవాఁడు.
ఈరెండవవాఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౫ వ సంవత్సరమున ఢిల్లీసిం

హాసనము నధిష్ఠించుటకుఁ బూర్వము 'అలూఫ్ ఖాన్' అను నామాంతరము గూడఁ గలిగి యుండెను. 'మలిక్, ముల్క్,' శబ్దములను 'మల్కి, మలక, ముల్కి, ములక' యనుశబ్దములనుగా మార్చి తెలుఁగుకవులు తమతమ ప్రబంధములలోను, శాసనములలోను ప్రయోగించి వ్యవహరించుట గలదు. కనుక బాలభాగవతమున 'మహమ్మదుమలక' యని చెప్పఁబడినవాఁడు మహమ్మదుబీన్ తుఘ్లఖ్ అని బిరుదముఁ బొందినమలిక్ ఫకీరుద్దీన్ జూనా యనురెండవవాఁ డనినాయభిప్రాయము. ఇతఁడు క్రీ. శ. 1334 సంవత్సరమునఁ దనకు శత్రువగు 'బహాఉద్దీను' నకు రక్షణ మొసంగినాఁ డనుకారణముచే జంబుకేశ్వరరాయలపై దండెత్తివచ్చినాఁ డనియు నాయుద్ధములో జంబుకేశ్వరుఁడు వీరమరణము నొందఁగా నీదుర్వార్త విని బహాళ సైన్యములో వచ్చి కళ్యాణపురాధీశ్వరుఁడయినసోమదేవరాజు మహమ్మదుబీన్ తుఘ్లఖ్ సైన్యములఁ దలపడి కదనరంగమున వానినోడించి పరిభవించిపంపినవిషయమును రాఘవరాజును గూర్చి వ్రాయుసందర్భమున సూచించియున్నాను. ఈసంవత్సరమునాటికి బహమనీరాజ్యముగాని విజయనగరరాజ్యముగాని యేర్పడి యుండలేదు. ఈయుద్ధమునుగూర్చి మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వేఱువిధముగా వ్రాసినారు. ఈయుద్ధములోఁ జక్రవర్తికే జయముగలిగె ననియు, ఆనెగొంది వానివశమయ్యెననియు, బహాఉద్దీనునితోఁ బాటు మఱియార్గురు మంత్రివర్గములోఁ జేరినవారిని చెఱపట్టె ననియు, వారిలో జంబు

కేశ్వరునిమంత్రి హరిహరరాజును, కోశాధ్యక్షుఁడగుబుక్కరాజు గూడ నుండె ననియు, ఢిల్లీచక్రవర్తి రాజ్యమును వశపఱచుకొని యాప్రదేశమునకు 'మలిక్ నాయబ్' అనువాని నధికారినిగా నేర్పఱచి చెఱపట్టి యుంచినయార్గురిని వెంటఁ దీసికొని ఢిల్లీనగరమునకు వెడలిపోయె ననియు, ఎప్పుడు చక్రవర్తి వానిసైన్యములతోఁ దమదేశమును విడిచిపెట్టి వెడలిపోయెనో యానాటనుండియు 'మలిక్ నాయబు' నకు ప్రజలు వశ్యులుగాక దిక్కరించి పోరాడుచున్నందున వారిశౌర్యోత్సాహములను స్వాతంత్ర్యప్రీతిని మెచ్చుకొని యచట రాజ్యముచేయుట తనకుసాధ్యము కాదని తలంచి చక్రవర్తికి దేశస్థితి నంతయుఁ దెలియఁ జేయఁగా నాతఁ డట్లయూహించి తనకడ బందెలోనున్న హరిహరునకు రాజ్యము నొసంగి బుక్కరాజును వానికి మంత్రిగా నియమించి తమకుసామంతులుగనుండు నట్లొప్పించుకొని వారలను కారాగారమునుండి విముక్తులను గావించి వారిదేశమునకుఁ బంపినతరువాత 'మలిక్ నాయబు' ను దనకడకు రప్పించుకొనె' ననియు మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసి యున్నారు. ఇవి సత్యములు కావు. ఈదండయాత్రలో మహమ్మదుబిన్‌తుఘ్లఖ్ గొప్పదెబ్బ తిన్నాఁడు. ఆదెబ్బతీసినవాఁడు సోమదేవరాజు. ఈదెబ్బతో మహమ్మదు బిన్‌తుఘ్లఖ్ దక్షిణహిందూదేశ దండయాత్రలు సాగించుట నిలిచిపోయినది. చక్రవర్తియంతటివాని నోడించి కదనరంగమునఁ జెఱపట్టుటయు, అతఁడు 'మహాప్రభూ ! నాకుమారునకు

నీపేరు పెట్టుకొందును ; నన్ను రక్షించి విడువు మనిపాదములను బట్టుకొని వేడుకొన్నందున శరణాగతరక్షణము వీరపురుషధర్మము గావున దానిఁ బాటించి వానివిడిచిపుచ్చి తనసర్దారులుకోరఁగా నాలుగువేలయశ్వములను వానిచేత వారల కిప్పించుటయుఁ దట స్థించె నపుడు కలిగిన నవమానముకంటె నెక్కువయవమాన మేముండును ? దీనిని గప్పిపుచ్చఁగోరి మహమ్మదీయచరిత్ర కారులు పై విధముగాఁ గథ మార్చి వ్రాయుట సంభవించినది గాఁ దోఁచుచున్నది. ఈపరిభవమును చక్రవర్తి భరియింపఁ జాలక పిచ్చిపట్టిపోయి తనరాజధాని ఢిల్లీనగరమునుండి దేవ గిరికి మార్చవలె నని ప్రయత్నించెను. ఢిల్లీ పురవాసు లను బెక్కండ్రు ధనికులను ఢిల్లీ విడిచి రావలసిన దని నిర్బంధపఱచెను. అనేకవేలసంఖ్యలవారిని ఢిల్లీనుండి బయ లుదేఱఁ దీయఁ గలిగెనుగాని వారెవ్వరును ప్రాణములతోఁ దేవగిరి చేరియుండలేదని ఇబూంబచూతా ' యనుచరిత్రకా రుఁడు వ్రాసి యుండెను. ఇతఁడు చక్రవర్తికి సమకాలికుఁడు గావున గొంతనిజముచెప్పి యుండు నని విశ్వసింపవచ్చును. ఆనెగొందిపై సాగించినదండయాత్రలోఁ గూడ ప్రఖ్యాతము లయినమాళవసైన్యము లుండి వానిపక్షమున హిందూరాజు లతోఁ బోరాడియుండిరి గావునఁ దత్సైన్యముల కధికారిగనున్న సేనాని తురకసర్దారుని జయించియుండుటచేతనే సోమదేవరా జును 'మాళవరాజేంద్రమస్తకశూల ' యనుబిరుదముగలవా నిగా బాలభాగవతగ్రంథకర్త వక్కాణించుట సంభవించెను.

ఇతఁడు వహించిన 'ఆకులపాటివీరక్షేత్రభారతీమల్ల; ముదిగంటి భారతీక్షేత్రమల్ల; ఆనెగొంది వీరక్షేత్రభారతీమల్ల; కుంతివీరక్షేత్రభారతీమల్ల; ఆకులపాటిముదుగంట్యానెగొందికుంతిసరవిజయలక్ష్మీసమక్షీకరణలక్షిత; వీరక్షేత్రభారతీమల్లబిరుదభరితానుభావ;' అనుబిరుదమునుసోమదేవునకును ఢిల్లీచక్రవర్తియగుమహమ్మదుబీన్‌తుఘ్లఖునకును జరిగిన యుద్ధములందుఁ బైఁ జెప్పినయానెగొందిసమీపదేశమంతయును వీరక్షేత్రముగా (యుద్ధరంగము) నుండె నని దెలుపుచున్నది. మఱియు నితఁడు సర్వతంత్రస్వతంత్రుఁడై విజృంభించె నని చాటుచున్నది. ఇంతియగాదు. 'హొసబిరుదురగండ, రాయరణరంగభీభత్సరాయరాహుత్తరగండఁ' బిరుదములను వహించుట కర్ణాటసామ్రాజ్యాధీశ్వరునకు సామంతుఁడు గాఁడనియు స్వతంత్రుఁడనియు, వారలకుఁ బ్రతిస్పర్థిగాను శత్రువుగాను, నుండె నని దెలుపుచున్నవి. అట్లు ప్రతిస్పర్థవహించి పోరాడినవారు వీనికి సమకాలికు లయినకంపిలిరాయఁడును, వానిమంత్రులును వాని తరువాత రాజ్యపరిపాలనమునందు ఢిల్లీచక్రవర్తిచేత నెలకొల్పఁబడినవారును నగుహరిహరరాయలును, బుక్కరాయలు నై యున్నారు. పయిబిరుదము లన్నియును సోమదేవరాజు హరిహరరాయ లనువానితమ్ముని బుక్కరాయలను తుంగభద్రానదికుత్తరభాగమునుండి దక్షిణభాగమునకుఁ దఱిమినచరిత్రభాగమును దెల్పుబిరుదములుగాని యన్యములు గావు. హొసబిరుదుగలవారు హొసపట్టణవాసు లగువిరులకుఁగాని తత్పాలకులకు

గాని వర్తింపఁ గలదు. వారికి మృత్యుప్రదుఁ డనునర్థముననే 'హాసబిరుదురగండ' బిరుదము వర్తించు ననిస్ఫురింపను. రాయరణరంగమును భీభత్సముచేయువానికే 'రాయరణరంగభీభత్స' యనుబిరుదమును, రాయనిరాహుత్తులకు మృత్యుప్రదుఁ డగువానికే 'రాయరాహుత్తరగండ' బిరుదమును వర్తింపఁ గలవు. మఱియు, 'సకలనరదేవచూడామణి' యనుబిరుదము స్వతంత్రుఁడైనరాజునకు వర్తించునదిగాని యొకసామంతప్రభువునకు వర్తింపరానిది. అట్టిబిరుదము సోమదేవునకుఁ గలదు. క్రీ. శ. ౧౩౪౭ వ సంవత్సరమున 'హసన్‌గంగూ' బహమనీరాజ్యమునుస్థాపించుటకుఁ బూర్వము సోమదేవరాజుకళ్యాణపురమును గాని, ఆనెగొంది రాజధానిగా నొకమహాసామ్రాజ్యమును నిర్మాణముఁ జేయవలయు ననిసంకల్పించి వీరాగ్రగణ్యుఁడై కృష్ణాతుంగభద్రానదీమధ్యస్థభూభాగము వీరక్షేత్రముగాఁ జేసికొని విహరించినది సత్యమని యొప్పుకొనకతప్పదు.

క్రీ. శ. ౧౩౩౬ వ సంవత్సరమున విద్యానగరమునిర్మింపఁబడినట్లును, దానిని రాజధానిగాఁ జేసికొని మొదటిహరిహరరాయలు పరిపాలనము చేసినట్లును, మొదటిహరిహర, బుక్కరాజుల కాపలూరు, ఎరగుడిపాడు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. తుంగభద్రానది కుత్తరభాగము నందలి దేశమును సోమదేవరాజును, దక్షిణభాగమును మొదటిహరిహరరాయలునునేకకాలమునఁ బరిపాలించుచుండిరి. సోమదేవరాజు తుంగభద్రకు దక్షిణమున నుండుదేశమును బరిపాలించి యుండలేదు.

ఇతనిబిరుదగద్యములో "ఏకదివసఘటికైకధాటీహఠావృతకోట రాచూరుసాతానికోటకందనవోలుయాతగిరికలువకొల్లు మొసలిమడుగుగంగినేనికొండాభిధానసప్తదుర్గవర్తి" యనునద్భుతబిరుదమున్నట్టు గన్పట్టుచున్నది. (1)

ఒక్కదినములోపలనే కోటరాచూరు, సాతానికోట, కందనవోలు, యాతగిరి, కలువకొల్లు, మొసలిమడుగు, గంగినేనికొండ దుర్గముల నీతఁడు స్వాధీనపఱచుకొనియె నని పైబిరుదము దెలుపుచున్నది.

ఈయేడుదుర్గములను 'వరుసతో సాధించి' యని నరపతివిజయమునందుండి ఒక్కనాఁడే లగ్గలుఁగొన్న ప్రస్తావము

---

(1) బిరుదుగద్యము:—"జయజయ, నిఖిలమహాభాగవతముఖ్యవిఖ్యాతకీర్తి, ఏకదివసఘటికైకధాటీహఠావృతకోటరాచూరుసాతానికోటకందనవోలుయాతగిరికలువకొల్లుమొసలిమడుగుగంగినేనికొండాభిధాన సప్తదుర్గవర్తి, స్థలదుర్గగిరిదుర్గజలదుర్గవనదుర్గచోరాశిదుర్గవిఘాల, సముద్ఘుష్యమానబిరుదాపదానహాళిహాళికాకర్ణనపులకితకపోల, నాకులపాటిముదుగంట్యానెగొందికుంతిసరవిజయలక్ష్మీసమక్షీకరణలక్షిత, ఆకులపాటివీరక్షేత్రభారతీమల్ల, ముదుగంటివీరక్షేత్రభారతీమల్ల, ఆనెగొందివీరక్షేత్రభారతీమల్ల, కుంతివీరక్షేత్రభారతీమల్ల, వీరక్షేత్రభారతీమల్లబిరుదభరితానుభావ, స్వభావగాంభీరాంభోనిధి, సత్యగుణవాసుదేవ, సకలనరదేవచూడామణి, అసిధరణపటిమసహదేవ, ఆదిదేవ, సుపర్వమణీమణిస్తుత, వరద, భయద, హాసబిరుదరగండ, వీరప్రతాపబిరుద, బిరుదుమన్నెరగండ, పురిగోలసురత్రాణ, శరణాగతత్రాణబిరుద, రాయరణరంగభీభత్స, రాయరాహుత్తరగండ, దైవరగండ, గండరగండ, తాతపన్నమరాజతనూజ, సోమదేవరాజ, విజయీభవ, దిగ్విజయీభవ."

లేనికతన మామిత్రులగు రంగస్వామిసరస్వతిగారు నరపతివిజయమునం దట్లుగానలేదనియు నియ్యది తరువాతి కాలమున కడపటిసామ్రాజ్య దర్బారులచేఁ గల్పింపఁ బడినదనియు నభిప్రాయపడిరి. కాని నరపతివిజయము కన్నను బూర్వము క్రీ. శ. ౧౪౬౯ సంవత్సరమున రచింపఁబడిన బాలభాగవతమునందు "ఒక్కనాఁడు లగ్గలుగొన్నవాఁడు" అని వ్రాయఁబడిన విషయము వారెఱింగి యుండరు. పై బిరుదు గద్యముగూడ రామరాజీయములోనిదని యెత్తి తమగ్రంథమునఁ బ్రకటించియుఁ దిన్నగ చూడక వ్రాసినది. బాలభాగవతమునందు:—

"నరులకసాధ్యమైన మొసలిమడుగు
ధరనెన్నఁ దగినసాతానికోటయును
కడునుతింపఁగఁ జాలు కందనవోలు
కడిమి విశేషంబు గలకల్వకోలను
అరుదైనరాచూరు నల యాతగిరియు
నిరుపమంబగు గంగినేని కొండయును
ననఁగ నొప్పారు నేస్తైన దుర్గముల
వినుత ధాటీమహావేశంబు నెఱపి
సురపతియోఁగి యాశుభ్రాంశవంశ
కరుఁ డొక్కనాఁడు లగ్గలు గొన్నవాఁడు"

ఒక్కనాఁ డెట్లుసాధ్యమగునని రంగస్వామిసరస్వతిగారి తలంపు సోమదేవభూపాలుఁడు తనసైన్యము లనేఁడుభాగములుగ విభజించియాసైన్యములొక్క దినముననేయా యేఁడుదుర్గములను

ముట్టడించి స్వాధీనపఱచు కొనుటకు నసాధ్యమేమిగలదు? శత్రు పక్షము నవలంభించి తనయధికారమును పాలనమును దిరస్క రించిన, సాహసికులును, పౌరుషవంతులునైన, అడబాలనా యకుని, వీరినేకును రుద్రప్పనాయని, గౌరారెడ్డిని, గంగినా యకుని సింగంబు మత్తమతంగజములను బట్టుకొనుకై వడి సం గ్రామరంగంబున సంహరించి కిన్కచే నసహ్యుండునై రిపు లెల్ల గగ్గోలుపడునట్లు చట్టలుచీరించి గంగినేనికొండ ప్రాగ్ద్వార సీమను గంబముల బాతించి తోరణగాఁ గట్టించినాఁడని,

"దండిమీరంగ నాతఁడు గంగినేని
కొండలగ్గలచేతఁ గొని యందుపరుల
నుడియంగనీని గుజ్జులవీరినేని
నడబాలయన్న రుద్రప్పనాయకుని
ఘనుని గౌరారెడ్డి గంగినాయకుని
గినిసిసరిపులెల్ల గగ్గోలుపడగ
చట్టలుచీరించి సంరంభ మెసఁగఁ
గట్టించెఁ దూరుపుగవని కంబముల" అనియును,
నరపతివిజయమునందును,

"సీ. బలవంతుఁడగు నడబాలనాయకునిని
శూరుఁడౌ గుజ్జుల వీరినేని
రౌద్రరసోన్నిద్రు రుద్రపాధిపు మహా
శౌర్య గౌరారెడ్డి సాహసాంకు

గంగినాయకుని సంగ్రామరంగంబున
సింగంబు మత్తమతంగజములఁ
బట్టుకై వడిఁబట్టి చట్టలె త్తించి కి
న్కను ససహాయుండునై గంగినేని
గీ. కొండ ప్రాగ్ద్వారసీము నుద్దండవృత్తిఁ
గంబములఁ బాతి తోరణగాఁగఁ గట్టి
వినుతి కెక్కెను సకలభూజనులచేత
సోమదేవనృపాల సుత్రాముఁ డెలమి"
అనియును భయంకరములయిన వీరకృత్యములు వర్ణింపఁబడియెను. ఇట్లే బాలభాగవతమునందు,
"మణిగిల్లదుర్గంబు మదిలోనఁ గలఁగు
కణకదాడిగనేడి కైకొనినిలిచి
గోసంగిమున్నేని గుపితాన్యనృపతి
శాసకుం డగుట మస్తకము గొట్టించి
ఆరసి తత్పట్టణాగ్రతటాక
భైరవుముంగల బలి యొసగించె."
నని మఱియొకవీరకృత్యము వర్ణింపఁ బడినది. ఈరీతిగా నన్యనృపతిశాసకు లయినదుర్గాధిపతుల నెల్లరనుజయించి కళ్యాణపురమునకును కంపిలికి నడుమనుండు దేశమును బరిపాలించిన యాంధ్రరాజీసోమదేవుఁడని దెలియ నగును. ఇతఁడు పెక్కుయజ్ఞము లాచరించి నట్లు బాలభాగవతమునందును నరపతివిజయమునందును దెలుపఁ బడియెనుగాని నమ్మనర్హ్మమైనదిగాదు.

బాలభాగవతము తెలుఁగుభాషయందు వ్రాయఁబడినగ్రంథము గుటచేత విజయనగరసామ్రాజ్యచరిత్రమును రచించినవిదేశీయులైనగ్రంథకర్తలు కేవలము ఫెరిస్తా మొదలగుమహమ్మదీయ చరిత్రకారులవ్రాఁతల నాధారముచేసికొని హిందూపక్షమును విస్మరించి వ్రాయవలసినవారయిరి. కాని సోమదేవునిచేఁ బలుమాఱులు కదనరంగమున నోడింపఁబడి తుదకుఁ బరిభవింపఁబడినమహమ్మదుమలక బహమనీసుల్తానగు మహమ్మదుషాహ కాఁడని నాయభిప్రాయము.

—♦ రా ఘ వ రా జు ♦—

సోమదేవరాజునకుఁ గామలదేవియందుఁ బుట్టినకుమారుఁడు రాఘవరాజని దెలియుచున్నది. వీనిగుఱించి ద్విపద బాలభాగవతమున నేమియుఁ దెలుపఁబడి యుండలేదుగాని పద్యబాలభాగవతమునఁ గురుశౌర్యధైర్యభాసురుఁడు రాఘవదేవవసుధేశుఁ డనియు, నరసభూపాలీయమున ‘ ఘనభుజాశౌర్య రాఘవుఁడు రాఘవదేవధరణీశుఁ ’ డనియు మాత్రము వక్కాణింపఁ బడెను. నరపతివిజయమునందు,

“ చ. పరబలవేది రాఘవనృపాలుఁడు పంకజనాభుంగూర్చియ
ధ్వరములు నగ్రహారము లుదాత్తమతిన్ దగఁ జేసిధారుణీ
సురుల కొసంగెఁ బర్వముల శుద్ధసువర్ణగవాదిదానముల్
గరిమను బిన్నశౌరినిజగద్వినుతున్ ఘనుఁగాంచె వేడుకన్.”

ఇతఁడు విష్ణువునుగూర్చి జన్నములను గావించి భూసురులకు నగ్రహారములు మొదలగుదానములను బెక్కింటిని జేసెననిమాత్రము దెలుపుచున్నది. 'వాసుదేవచరణకమలసేవాసక్తచిత్త' అన్నబిరుద మీాతని కున్నట్లు దెలిపియుండుటఁజూడ నీతఁడు విష్ణుభక్తుఁ డయినవైష్ణవుఁ డనిదెలుపఁ గలదు. మఱియు, "యవనబలమర్దనోత్సాహ" యన్నబిరుద మీాతఁడు తురుష్కులతోడను "తుళువబలసంహారవీర" యన్నబిరుదము కర్ణాటకులతోడను బోరాడుచున్నట్టు దెలుపఁ గలవు. 'శబరకులబలనిహననవినోద' యన్నబిరుద మితఁ డాటవికులయినమన్నెదొరల నిర్జించె నని తేటపఱచు చున్నది.

ఈరాఘవదేవనృపతి యొకప్రక్కను బహామనీసుల్తానులతోడను మరియొకప్రక్క బుక్కరాయలతోడను బోరాడుచుండి తుదకు నేయుద్ధముననో మరణముఁ జెందియుండును. వీనియవసానకాలమున వీనిరాజ్యముయొక్క యుత్తరభాగము బహామనీసుల్తానులును దక్షిణభాగమును బుక్కరాయలును దమతమ సామ్రాజ్యములలోఁ జేర్చుకొని యుందురు. అందుచేతనే పైగ్రంథములలో నేమియు వక్కాణింపఁ బడియుండ లేదు. ఇతనికిఁ బాచలదేవియందుఁ బిన్నభూపాలుఁడు జనించెను.

—♦ పిన్నభూపాలుఁడు ♦—

బాలభాగవతమునందు,

అతనికిఁ "బిన్నభూపాగ్రణి యొదవె
సతతసౌభాగ్యబాచల దేవియందు

ఆపిన్న భూపాలుఁ డారెవీ డనఁగ
నేపారుపురి దన కిరవుగా నిలిచి
సకలమహీపాల జాలంబు గొలువ
ప్రకటితతేజుఁడై రాజ్యంబుఁ జేసె"

అనిమాత్రము చెప్పియుండెనేగాని యతఁడు స్వతంత్రపరిపాలనము సాగించెనో బుక్కరాయలకు సామంతుఁడై యుండెనో దెలిపి యుండలేదు. కాని కాలమునుబట్టి విచారించిచూడఁ గర్ణాటసామ్రాజ్యాధీశ్వరుఁ డగుదేవరాయ మహారాయలకు సామంతుఁడుగ నుండెనని యూహింపఁ దగును. వీనింగూర్చియు విశేషవిషయములు గానరావు. ఆరెవీడుసోమదేవరాజునకె రాజధానిగ నుండె నని నరపతి విజయమునందుఁ జెప్పియుండిన విషయము సరియైనది కాదని విశ్వసింపవలసియుండును. బాలభాగవతమునందు సోమదేవుని ప్రతాపము నెక్కువగావర్ణించి యుండియు నావిషయము నెంతమాత్రము సూచించి యుండలేదు. సంగతిసందర్భములను బట్టి చూడ సోమదేవునకు నారెవీటికి సంబంధము లేదనియె తలంప నగును. కావున బాలభాగవతమునందుఁ జెప్పినరీతిని సోమదేవుని మనుమనికాలమున నతనిచే నారెవీడు రాజధానిగఁ జేసికొనఁబడియెననుటయే వాస్తవమని గ్రహింపఁ దగును. ఇతనికి నోబలదేవియందు బుక్కరాజు జనించెను.

ఆరెవీటి బుక్కరాజు

ఆరెవీటి వంశావళియందు,

"ప్రభవించె నతని కౌబళదేవియందు
ప్రభుమణి బుక్కభూపాల చంద్రుండు
మెక్కువగుణముల నియ్యారెవీటి
బుక్కనరేంద్రుండు భువి బుట్టినంత
వారిజాప్తోదయ వర్ణితవేళ
దారలగతియయ్యెఁ దక్కురాజులకు
నరనాథమణి సాళ్వ నరశింగరాయ
వరసఖుం డయిబుక్కవసుధేశుఁ డమరె
బుక్కభూపాలుండు బుధులకు నెల్ల
దిక్కతండై యసంగెఁ దేజంబు నందె."

అని యభివర్ణింపఁ బడియుండెను. ఇతఁడు నరనాథమణి యైనసాళ్వనరశింగరాయ భూపాలునకు వరసఖుండుగా నుండెనని చెప్పుటవలన నితనికాలమును మనము సరిగా గుర్తించుటకు సాధ్యమగుచున్నది. సాళ్వనరశింహరాయలు క్రీ. శ. ౧౪౪౭ మొదలుకొని ౧౪౬౫ వఱకును కర్ణాట సామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన మల్లికార్జునరాయలకును ౧౪౬౫ మొదలుకొని ౧౪౭౮ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసిన విరూపాక్షరాయలకును సమకాలికుఁడై వారలకు సామంతుఁడై యుండి కర్ణాట సామ్రాజ్యములోని చంద్రగిరి రాజ్యమును బరిపాలనము

సేయుచుఁ దరువాతసామ్రాజ్యము క్షీణించి దురవస్థపాలయి యున్నకాలమున స్వతంత్రుఁడై క్రీ. శ. ౧౪౮౭ వ సంవత్సరప్రాంతమున సామ్రాజ్యము నంతయుఁ దానేయాక్రమించుకొని శత్రుల నడంచి పట్టాభిషిక్తుఁడై బలిమిచే ౧౪౯౩ వఱకుఁ బరిపాలించిన వాఁడగుటచేత నాతని విజయయాత్రలందు నార్వీటిబుక్కరాజు పాలుగొనియుండె నని విశ్వసింప వచ్చును. ఇంతియగాక యితనిబిరుదుగద్యమున 'సాళువనరసింహ రాయరాజ్య ప్రతిష్ఠాపనాచార్య' అనుబిరుదము గన్పట్టుచుండుటచేతను, బాలభాగవతమునందు వరసఖుం డనిపేర్కొనఁ బడియుండుటచేతను రాజ్యప్రతిష్ఠాపనమునం దీతని ముఖ్యసేనానియగు నీశ్వరనారసింహునివలె నీబుక్కరాయని సాహాయ్యమును సాళ్వనరసింహరాయలు పొందియుండె ననుట కెంతమాత్రమును సందియము లేదు. కనుకనే పద్యబాలభాగవతమునందు,

"అతఁడు దను మన్నెపులి యని యఖిలదిశల,
జెలఁగి పొగడ సాళువనరసింగరాయ
రాజ్యసంస్థాపకుం డయ్యెఁ బ్రౌఢి నారె
వీటిబుక్కనరేంద్రుఁ డుద్ఘాటితారి."

అని యభివర్ణించి యుండెను. ఇతనిబిరుదుగద్య మిట్లున్నది. "జయజయ,' స్వస్తిశ్రీసంతతవేంకటాచలపతిచరణారవిందసేవాకందళితసామ్రాజ్యసుఖోపభోగ, సాళువనరసింహరాయరాజ్యప్రతిష్ఠాపనాచార్య, శౌర్యగరిష్ఠ, సకలకళావిశారద, దైనందినవితరణ నానాదిగంతరాగతవనీపకజాలపరిపాలనగుణవి

శేష, అసహాయశౌర్య, సుమేరుధైర్య, అష్టాదశవిద్యాప్రజ్ఞా ప్రవీణ, రాజకులాభరణ, రాజరాజేశ్వర, పిన్నశౌరిరాజతనూజ, బుక్కరాజ విజయీభవ, దిగ్విజయీభవ."

ఇతఁడు మిక్కిలివృద్ధుఁడగువరకు దీర్ఘకాలము జీవించి మునిమనుమలఁజూచు నంతవఱకు, అనఁగా శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారిపట్టాభిషేకమునఱకు జీవించి యుండె నని,

" చక్కెరవిలుకాని చక్కఁదనము గల్గి
చొక్కమౌ నారవీటి బుక్కరాజు "

అనికుమారధూర్జటికవి తనకృష్ణరాయవిజయమునందు కృష్ణరాయలపట్టాభిషేకకాలమున నీవృద్ధనృపతిరాజాస్థానము నలంకరించియున్నవాఁ డని యభివర్ణించియుండుటచేత విశ్వసింపవలసి వచ్చుచున్నది. ఇతనిసంతతియె తామరతంపరయై దక్షిణహిందూదేశచరిత్రమునందు బహుప్రఖ్యాతి కెక్కినచరిత్రవంశముగా నున్నది. ఈవంశమె కొంచెమించుమించుగా మున్నూఱువత్సరములు మహమ్మదీయమతస్థులకు స్థావరము గలుగకుండఁ బోరాడుచుండిన యాంధ్రహిందూరాజవంశ మని నిస్సంశయముగఁ జెప్పవచ్చును. దక్షిణహిందూదేశసంరక్షణార్థమీరాజవంశము తనకుమారులను బెక్కండ్రను రణభూమికి బలిపెట్టి యసమానకీర్తిని సంపాదించుకొనియెను.

—♦ ఆరవీటి రామరాజు ♦—

ఆరవీటిబుక్కరాజునకు అబ్బలదేవి, బల్లాంబిక యనునిర్వురు భార్యలు గలరు. వీరిలో అబ్బలదేవియందు సింగరాజు

మొదలగుకొడుకులు జనించిరి. సింగరాజునంద్యాలపట్టణమున కధీశ్వరుఁడుగ నియమింపఁబడి పరిపాలించుటవలన నీతనివంశము వారికి నంద్యాలవారనియింటిపేరు గలిగినది. బుక్కరాజు రెండవభార్యయగుబల్లాంబికయందు ప్రకటగుణాఢ్యుఁ డగురామ రాజు జనించెనని నరపతివిజయము నందుఁ దెలుపఁబడినది. బాలభాగవతమునందు,

“ ఆమహీంపతికి బల్లాంబిక యందు
రామనృపాలుండు రాజేంద్రుఁ డొదవె
హరిపాదతీర్థంబునందు బాంధవులు
గరళంబు వెట్టినగతి యెఱింగియును
తెఱగొప్ప త తీర్థంబు నాని
యరిగించుకొనియె రామావనివిభుఁడు. ”

అనియును, నరపతివిజయమునందును,

“ చ. మగటిమి కోర్వలేక దయమాలటు జ్ఞాతినియుక్తబుద్ధిచే
నగరతఁ గన్నతీర్థ మిడఁజాలక యర్భకుఁ డున్నఁజూచి శ్రీ
నగధర నీవె దిక్కని జనంబులు గన్గొన నంతఁ గ్రోలి యా
నగరునిఁ బోలి రామనృపచంద్రుఁడు చెందఁడు తద్వికార
మున్. ”

అనియును రామరాజు మాహాత్మ్యము గొనియాడఁ బడి యుండెను. ఇతనికి విషముఁ బెట్టినజ్ఞాతులగుబంధువు లెవ్వరో యెందుకు వారు విషముఁ బెట్టవలసివచ్చెనో యావివరము నేకవి యును దెలిపియుండ లేదు. ఆరెవీటిబుక్కరాజు రామరాజును

గండనోలుపట్టణమున కధీశ్వరునిగఁ జేసెను. ఈరామరాజు కంద నోలుపట్టణమున నుండ విజాపురసుల్తా నగుఆలీఆదిల్‌షాహా డెబ్బదివేలయాశ్వికసైన్యముతో వచ్చి ముట్టడించె ననియు, వానితోఁ బోరాడి విజయము గాంచె నని బాలభాగవతము లోని,

"ఎందు నెన్నఁగఁ జాలు నిద్ధశౌర్యమున
గండనవోలిదుర్గంబులోనుండి
బుక్కయరామభూభుజుఁ డెల్లనృపుల
నెక్కువ యిదియని యెన్నంగఁ జాలి
వీరులు డెబ్బదివేవు రాశ్వికులు
చేరి కొల్వంగవచ్చినసవానెదిరి
కలనంది పంచబంగాళంబు నేసి
గెలిచెఁ దచ్చరితంబు గీర్తింపఁ దరమె."

అనుపంక్తులవలనను, పద్యబాలభాగవతములోని,

"గబ్బుల్ డెబ్బదివేవు రాశ్వికులు వేడ్కన్‌గొల్వగాఁగిన్కఁబె
న్మబ్బుల్ గప్పగఁగండనోలుగొను వేడ్కన్ జుట్టుముట్టన్‌సవా
బిబ్బీ నుబ్బణగించి తోలె నరిరాడ్భీముండు లంకాసర
ణ్యాబ్జాంద్రాభుఁడు బుక్కభూవిభుని రామాధీశుం డాహా
యనన్."

అనుపద్యమువలనను విస్పష్టమగు చున్నది. ఇతని కెంత సైన్యముగలదో యావివరము నరపతివిజయమునం దిట్లు చెప్పఁ బడినది.

" సీ. మదకరి కొకటి కిర్వదిగుఱ్ఱములు గుఱ్ఱ
మునకును విలుకాండ్రు ముగురు విచ్చు
కత్తులవా రీరెకాండ్రట్ల వర్థిల్ల
నిట్టి యేనుఁగులను జట్టు మూఁడు
వేల యేనూరు నుద్వృత్తితో నడవంగఁ
గందనో ల్సాధింపఁగా దలంచి
మొనఁ ద్రుంచి గట్టిగా ముట్టడి దిగిన నా
బిబ్బిని మిక్కిలి యు బ్బణంచి
గీ. ప్రకట సప్తాంగములఁ గొని రామవిభుఁడు
కందనో ల్రాజధానిగాఁగ వసుమ
తియును నేలె మహోహావదీక్షఁ బూని
బలిమి కలిమి నాశావనీపకులఁ బెనుప. "

అనఁగ రామరాజుసైన్యము 3౫00 ఏనుఁగులు, 20000 గుఱ్ఱములు, ౬30000 కాల్బలము గలదిగ నుండె నట. ఇట్టిమహాభయంకర మైనసైన్యముతో నుండి, డెబ్బదివేల యాశ్వికసైన్యముతో దండెత్తివచ్చి కందనవోలును ముట్టడించిన నవాబిబ్బిని (విజాపుర సుల్తానగు అదిల్ షావా) నోడించి తరుమఁ గొట్టి యుబ్బణగించిన దర్పోన్నతుఁ డయినరణశూరునిగ వర్ణించి యున్నాఁడు. ఇతనిబిరుదుగద్య మిట్లున్నది.

" జయజయ, స్వస్తిసమసుప్తిసమరసమయబలరజోమిళితసప్తసాగరఘుంఘుమితకల్లోలజాల, శరణాగతపాల, హల్లీసునేనోల్లాసితసప్తశతసైంధవగ్రహణపరాక్రమధుర్య, రత్నసాను

ధైర్య, దుర్వారతరసవాయిసైనికహరణ, సవాబిబ్బిరాజసప్తాఙ్గహరణమార్గచరణ, రణభయానకజయానకారవముఖరీకృతకుల గిరిదరీనికర, పోషితావనిసుకరప్రకర, నిరావాపాదవనీదుర్గనివాసి కాశవోడయదుర్మదఖలనిర్మథన, ధర్మధౌరేయ, దాసరాధేయ, వీరరమాసమారోహణారంభసోపానదోస్తంబ, వాక్కుంభీనససార్వభౌమారంభ, పరిపంథినృపపుండరీకాధిపరాజమండలకబళనవ్యగ్రిమోదగ్రమండలాగ్ర, సింహికాతనూజ, రామరాజ, విజయాంభవ."

పై బిరుదగద్యములో 'దుర్వారతర సవాయిసైనికహరణ, సవాబిబ్బిరాజసప్తాఙ్గహరణమార్గశరణ' అనుబిరుదముల వహించుటకు గారణము విజాపురసుల్తానగుఆదిల్‌షాహాను జయించుటయని మనము తెలిసికొనఁ గలుగుచున్నాము. 'నివాపాదవనీదుర్గనివాసికాసవోడయదుర్మదఖలనిర్మథన' యన్న బిరుదము వచ్చినవిధమును, 'హల్లీసుసేనోల్లాసితసప్తశతసైంధవగ్రహణపరాక్రమధుర్య' యను బిరుదమును వహించుటకుఁ గలకారణమును దెలిసికొనవలసి యుండును. మొదటిదానిఁగూర్చి ద్విపదబాలభాగవతమునందు,

"వినుతింపఁ దగునాదవేనిదుర్గమున
ననతుఁడై యుండుకాచాధీశు గెలిచి
అరుదుగా సప్తాఙ్గహరణంబు సేసె
గరిమోన్నతుండు బుక్కయ రామవిభుఁడు."

అని యాదవేనిదుర్గాధీశుఁ డయినకాచాధీశుని జయించి

వానిసప్తాంగములను హరించె నని దెలుపఁబడి యుండెను. ఆది వేనిదుర్గము మిక్కిలి బలాఢ్యమైనది ఈదుర్గాధిపతి యైనకాచాధీశునిపై రామరాజేల దండెత్తవలసివచ్చెననిసంశయము పుట్టఁగలదు. కాని రామరాజు కాలమునుబట్టి విచారించినఁ దగు నట్టికారణ మగుపించక పోదు. కాచయొడయఁడు విజయనగర సామ్రాజ్యమును మొదటఁ బరిపాలించినసంగమవంశీయులపక్షమువాఁడయి క్రీ. శ. ౧౪౮౬ వ సంవత్సరప్రాంతమున సాళ్వ నరసింహరాయలు విజయనగరసామ్రాజ్య మాక్రమించుకొన్నప్పు డాతనికి వ్యతిరేకముగఁ బ్రవర్తించి యుండును. ఆరె వీటిరామరాజు సాళ్వనరసింహరాయనిపక్షమును వహించి యాదవేనిపై దండయాత్ర సాగించి యాతనిసప్తాంగములను హరించి యాదుర్గమునకుఁ దనరెండవకుమారుఁడైన కొండ్రాజును నధికారిగ నియమించి యుండును. ఇంక రెండవబిరుదమును గుఱించి విమర్శింతము. ఈబిరుదములోని హల్లీసుసేనుని గూర్చి శ్రీనేలటూరివేంకటరమణయ్యంగా రిట్లు వ్రాసి యున్నారు.(1)

" క్రీ. శ. 1492 మొదలుకొని 1528 వఱకు కళింగ దేశముపై ప్రభుత్వముసల్పినప్రతాపరుద్రగజపతి తన 'సరస్వతీవిలాసము' లో జమునాపురాధీశ్వరుఁ డగు 'హుసేన సాహి' యనుతురుష్కుఁడు శరణాగతుఁడు కాఁగా శత్రువుల నుండి వానిరక్షించితి నని చెప్పుకొని యున్నాఁడు........ ప్రతాపరుద్రగజపతి క్రీ. శ. ౧౪౯౭ లో సింహాసనము నధి

(1) భారతి సం॥ ౬ సంచిక ౬.

ష్ఠించి 1500 లలో దక్షిణదిగ్విజయయాత్రకు బయలువెడలెను. పైదానివలన ఆరెవీటిరామరాజుచే నిర్జితుఁడైనహాల్లీసుసేనుఁడును, ప్రతాపరుద్రగజపతికి శరణాగతుఁడై సంరక్షింపఁబడిన 'హాసేనసాహి' యు నేకకాలమువారగుట నిజము."

అయినను 'వీరొక్కరా భిన్నపురుషులా యనునది చింతింపఁదగినవిషయ' మని వేంకటరమణయ్యగారనుచున్నారు గాని వీరుభిన్నపురుషులు కారనియే నాయభిప్రాయము. క్రీ. శ. ౧౫౦౦ లలో ప్రతాపరుద్రగజపతి దక్షిణదిగ్విజయయాత్రకు బయలువెడలిన వాఁడగుటచేత నాదండయాత్ర సందర్భమున నావిషయము జరిగియుండును. బిరుదుగద్యములో వేంకటరమణయ్యగారు వ్రాసినట్లు 'సప్తదశసైంధవగ్రహణ, గాక రంగస్వామిసరస్వతిగారి పాఠమున వక్కాణింపఁబడినట్లు 'సప్తశతసైంధవగ్రహణ' మనియె గ్రహింపఁదగి యుండును. రామరాజు హాల్లీసుసేనుని జయించి ౭౦౦ గుఱ్ఱములను గైకొన్నవాఁడు.

ఆరెవీటిరామరాజునకు నల్వురు భార్యలు గలరని బాలభాగవతమునందు,

> "ఆరామభూపతి కంగనామణులు
> పేరైన యాబళాంబిక లక్కమమ్మ
> యంబుజనేత్ర రంగమ్మయు నమల
> మాంబయు నల్వురై రందులోన"

అని ఓబిళాంబ, లక్కమాంబ, రంగమాంబ, అమ లాంబ, యనుభార్యలు గల రనియు, వారిలో లక్కమాంబకు

‘ ఆ రామనృపులక్కమాంబపుణ్యమున
ధీరత హేమాద్రి తిమ్మభూవరుని
వరకీర్తి కొండభూవరుని శ్రీరంగ
ధరణీశు ముప్వురు తనయులఁ గాంచె. ’

నని ద్విపదబాలభాగవతము నందును,

“ ఆరామనృపతికి మహా
దారుఁ డగుతిమ్మ రాజు ధన్యుఁడుకొండ
క్ష్మారమణుఁడు బుధనుతస
చ్చారిత్రుఁడురంగవిభుఁడు జనియించి రొగిన్. ”

అని నరపతివిజయమునందును, రామరాజువలన తిమ్మ రాజు, కొండరాజు, శ్రీరంగ రాజు జనించిరని దెలుపఁ బడినది. భట్టుమూర్తికూడ తనవసుచరిత్రమునం దీముప్వుర నిట్లభివ ర్ణించి యున్నాఁడు.

“ శా. ఆరామక్షితిభర్తకుం బ్రథితసత్యాలాపధర్మోద్భవ
శ్రీరమ్యుండగుతిమ్మరాజు బలలక్ష్మీధామభీమప్రథా
పారీణుండగుకొండశౌరి విజయప్రఖ్యాతచారిత్రుఁడౌ
శ్రీరంగేంద్రుఁడు గల్గి రైందవకులక్షేమంకరాకా
[రులై. ”

వీరలలో జ్యేష్ఠుఁ డగుతిమ్మరాజు, తనవారిలో నసమా

నబలపరాక్రమధుర్యుఁడై బహుప్రసిద్ధిని గాంచినవాఁడుగ నున్నాఁడు.

—♦ అవుకు తిమ్మరాజు ♦—

రామరాజునకు లక్కమాంబ యందుజనించినమూవురు పుత్త్రులలో బెద్దవాఁడయినతిమ్మరాజు 'అవుకు' పురము నేలు చుండినవాఁడగుటవలనఁ దరువాత నతనిసంతతివారు చరిత్రము నందును, ప్రబంధములలోను నౌకువా రని వ్యవహరింపఁ బడి రని నరపతివిజయములోని :—

"కం. ఆతిమ్మనృపతిభూకాం
తాతిలకం బైనయవుకుఁ దానేలుచు వి
ఖ్యాతిగ నవ్వరిపేరం
బ్రీతినిఁ దనకులము వెలయఁ బెంపొందె మహిన్."

అనుపద్యమువలన విదిత మగుచున్నది. కనుక నీతఁ డవుకువంశమునకు మూలపురుషుఁ డయ్యెను. దోనేరు నాథకవివిరచిత మగుద్విపదబాలభాగవతమును గృతి నొందిన చినతిమ్మరాజు ప్రేరణచే నేతద్గ్రంథకర్త యగుకోనేరునాథకవి పద్యబాలభాగవతమును రచించి యతనితండ్రియగు నీతిమ్మ రాజునకు నంకితము గావించెను. ఈకృతియందునితనికిసంబంధిం చినపెక్కుచారిత్రకాంశములు దెలుపఁ బడి యున్నవి. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౫౦౫ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౫౪౨ వఱ

కును తరువాతనుగూడ విజయనగరసామ్రాజ్యాధిపులపక్షమున నుండి పెక్కుయుద్ధములలోఁ బాల్గొని యున్నవాఁడు. ఇతని చరిత్రమునం దొకవింతమాహాత్మ్యము వర్ణింపఁ బడినది. ద్విపదబాలభాగవతమున :—

" అందగ్రజుండైన యాతిమ్మనృపతి
యిందువంశవతంసుఁ డితఁడన వెలసె
రాజశిరోమణి రాజులరాజు
రాజచంద్రుఁడు రామరాజు తిమ్మయ్య
అపదృష్టి యగునొక్కయాభీరునకును
నిపుణుండు వేంకటనిలయుండు చక్రి
యొకకంటిచూపు తానొసఁగి స్వప్నమున
బ్రకటుఁడై తిమ్మభూపాలు మన్నించి
ఓకృతకృత్య నీ కుర్వీశు లెనయె ?
నీ కపోలబలపుణ్యానిధి మోక్షమిత్తుఁ
గరుణ గోపాలునికడమచూపిమ్ము,
నరనాథయనుచు నానతి యిచ్చుటయును
గొలువులో నగ్గోపకునకునుచూపొసఁగె. "
అని యున్నది. పద్యబాలభాగవతమునగూడ,
" వేంకటేశ్వరు నాజ్ఞ విగతదృష్టికి దృష్టి
దయమీఱ నిచ్చె నేధర్మమూర్తి "

అనియుఁ గలదు. కన్నులులేని యొకగోపకునకు వేంకటేశ్వరుఁడుకరుణించి యొకకన్నుమాత్రము నిచ్చె ననియు,

ఆస్వామియె తిమ్మరాజు స్వప్నమున సాక్షాత్కరించి కడమ కన్నా నీ వొసంగవలసినదనియాజ్ఞ నిచ్చె ననియు, అంతట నాతఁడు దయతో నతనికిఁ జూపొసఁగె ననియుఁ గవి తెలిపి యున్నాఁడు.

మండువేసవికాలమున నొకప్పుడు తిమ్మరాజు దండుతోఁ బ్రయాణము సేయుచున్నప్పుడు సైనికులకు దప్పిచే నోళ్లెండు కొనిపోవుట నాతని కెఱిఁగింప నాతఁడు నిండుమనంబుతోడ విష్ణుమూర్తిని బ్రార్థించి, దోని సిరంగరాజు కొండనెత్తమున తత్క్షణమె యొకనీటిబుగ్గను బుట్టింపఁగా రెండుఘటికల కాలమందు నీరముండెననియు, దీనినెల్లవారు చూచి రనియుఁ గవి:—

"ధన్యుండు రామభూధవుతిమ్మనృపతి
సైన్యసమేతుఁడై చైత్రమాసమున
దండు వోవుచు నుండి తనభటుల్ త్రోవ
నెండిననోళ్ల దప్పెఱిగించుటయును
నిండుచిత్తమున దోని సిరంగరాజు
కొండనెత్తమున వైకుంఠునిఁ దలఁచి
గోవిందు వేడి గ్రక్కున నొక్కబుగ్గ
భూవినుతంబుగాఁ బొడమంగఁ జేసె
నందఱుఁజూడఁగానన్నీర మచట
గ్రందుగా విలసిల్లె ఘటికాద్వయంబు."

అనుపంక్తులలోఁ దెలుపుటయెగాక పద్యబాలభాగవత మునఁగూడ, "కరుణమీఁగాములగట్టుపై వేసవిఁ బుట్టించె

జలము లేభూనుతుండు" అని చెప్పి యున్నాఁడు. ఈతిమ్మ రాజు మాహాత్మ్యమెట్టి దైనను ఇతఁడసమానయోధాగ్రేసరుఁ డనియొప్పుకొనక దప్పదు. దోనిసిరంగరాజు కొండనెత్తమునకే మీగాముల గట్టని నామాంతరము గలదని తెలిసికొనవలయును. రెండునామములను జేర్చిన్న కవియొక్కఁడే యగుటవలన నట్లూహింప నగును. అయ్యవి వేర్వేఱు ప్రదేశము లయి యున్న యెడల నొక్కకవియె యట్లు చెప్పుట సంభవింపదు. అట్లు చెప్పినది సత్యమేయగునేని యసలువిషయముయొక్క సత్యను గూర్చి శంకింప వలసివచ్చును.

ఈతిమ్మరాజునకు

" గండరగూళికి గండర,

గండని కుద్దండరాయగణవారణశ్రీ

గండాంకున కెంతెంబర

గండనికిన్ బట్టవాడ గజసింహునకున్. "

అని వక్కాణింపఁబడిన బిరుదములలో ' గండరగూళి ' యనుబిరుద మతనిపూర్వుఁ డగుకోటికంటిరాఘవరాజు సంపాదించినదిగాని యితఁడు సంపాదించినది కాదు.

మఱియు,

' చాళుక్యచక్రవర్తికి

మాళవమదభంజనునకున్ మర్దితశకనే

పాళునకు బిరుదుమన్నెవి

భాళునకున్ మన్నెపులికి భాసురమణికిన్.

మన్నెదళధూమకేతువ
మన్నియమృగబేటకార మాళవరాయా
త్యున్నతమస్తకశూలా
మన్నెసురత్రాణబిరుద మన్నెవిభాళా'

అనుపద్యములలో 'మాళవ రాయాత్యున్నత మస్తక శూలా' యనుబిరుద మితనిపూర్వుఁ డగుసోమదేవరాజు కదన రంగమున మాళవరాజునుజయించి సంపాదించినదిగాని యితఁడు సంపాదించినది కాదు. కావున వీనిపూర్వులు వహించినబిరుద ములు కొన్నియాతనికినిఁ జేర్పఁ బడినది. ఇతఁడు పట్టవాడ రాజును, ఉద్దండరాయఁ డనువానిని జయించి నట్లు పైపద్య ములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతఁడు కళింగదేశాధీశ్వరుఁ డగునొడ్డియరాయని, జయించుటయెగాక మహామదములకకుఁ బ్రాణదాన మొసఁగినట్టు కూడ నీక్రిందిపద్యమున సూచింపఁ బడినది.

"కదనధనంజయునకు మహా
మదమల్కప్రాణదాన మతికొడ్డియరా
యదిశాపట్టున కరిరా
యదళవిభాళునకు పాండవాన్వయపతికిన్."

ఇతఁడు శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారి పట్టాభిషేకసమయ మున రాజసభయందుండి తరువాత కృష్ణరాయల పూర్వ దిగ్విజయయాత్రలో పాల్గొన్నట్టు కుమారధూర్జటి తనకృష్ణరా యవిజయమునందు "సాకల్యముగఁ గీర్తి సర్వదిక్కటులందుఁ

ప్రాకటస్థితి నిల్పు నౌకువారు" అనియును, 'శ్రీవిగ నౌకువా-రును కడింది రహీన్ వెలుగోటివారలా రావెలవారు గూను కొని' అనియును జెప్పియుండుట వలన ధ్రువపడు చున్నది. అచ్యుతదేవరాయలవారి కాలమునను సామ్రాజ్య సామంతులలోఁ బ్రముఖులై యితఁడును, ఇతని కుమారులును నాతనికిఁ దోడునీడగనుండి సర్వవిధములఁ దోడ్పడు చుండిరి. మఱియునీతని తమ్ముని కుమారుఁడగు నళియ రామరాజునకు సామ్రాజ్యద్రోహి యగు సలకము తిమ్మయను సంహరించిన సందర్భమున నాతని ప్రక్కనుండి యప్పటియుద్ధములోఁ బాల్గొన్నట్లు,

"సలకయతిమ్మాసురదు
ర్వ్యాలసిత విలయాబ్ధిలగన విహ్వలవసుధా
వలయస్థితిక్రతివివృతో
జ్వలతర ధరణీవరాహ వచిబిరు దాంకా"

అనుపద్య బాలభాగవతములోని పద్యమువలన వేద్యమగుచున్నది. ఇంతియగాదు,

'కడిమమై మానువకడ రణక్షోణి
గడుసరి నేదులఖాను జయించె'

ననిద్విపదబాలభాగవతమునందును, 'మానువకడ సవాబూని పోరను బరాజయము నొందించె నేశౌర్యశాలి' యనిపద్య బాలభాగవతమునందును జెప్పియుండుటచేత నితఁడువిజాపుర సుల్తా నగునాలీఅదిల్‌షాహాను మానువదుర్గముకడ జయించె నని నిశ్చయింప వలసి యున్నది. ఇదియు క్రీ. శ. ౧౫౪౨

సంవత్సర ప్రాంతముననో తరువాతనో జరిగియుండును. ఇతఁడు వీరనృసింహ రాయలవారిచే "స్వామిద్రోహరగండ నూపురమును" బహుమానముఁ గాంచి నట్లుగ నీక్రిందిపద్యము వలనఁ దెలియుచున్నది.

"శా. శ్రీమద్వీరనృసింహరాయనృపతి శ్రేయోదయాసాధిత
స్వామిద్రోహరగండనూపురవి రాజద్రామనాట్టిమ్మ భూ
పామిత్యర్జితపుణ్య సత్ఫలసమస్తాశాంతవిశ్రాంతని
స్సీమోర్వప్రతిపాదన ప్రతయశా శీతాంశువంశోనిధీ."

— ♦ ఆదవేనికొండరాజు ♦ —

పై పద్యమున వీరనరసింహరాయునిపట్ల ద్రోహబుద్ధితోఁ బ్రవర్తించినవాఁ డెవ్వఁడో చెప్పకపోయినను, ద్విపదబాల భాగవతమున :—

"విక్రమంబున నాదవేనిదుర్గంబు
విక్రాంతు లెన్న వేవేగ సాధించి
సిరులతో వీరనృసింహరాయలకు
బరుషాత్ము దుర్గాధిపతి నొప్పగించి
గరిమ స్వామిద్రోహగండపెండార
మరిభీకరముగ రాయ లొసంగ నొందె
లాలితకీర్తి విలాసుండు పద్య
బాలభాగవత ప్రబంధనాయకుండు."

అని ద్విపదపంక్తులలో నుదాహరించినందువలన నా ద్రోహి యాదవేనిదుర్గాధిపతి యని దెలియుచున్నది. కాని నరపతివిజయమునందు :—

"క. దీనావనుఁ డౌకొండమ
హీనాథుం డాదవేని నేలుచు బరఁగెన్
దానును సుతులును దత్సం
తానం బౌయాదవేని ధామము పేరన్."

అనుపద్యమునుబట్టి యాదవేనిదుర్గమున కధీశుఁడుగ నున్నవాఁడు బుక్కయరామరాజుమూవురుపుత్త్రులలో రెండవవాఁ డయినకొండరాజనియు, అందువలన నాతఁడును నాతని సంతతివారును నాదవేనివారని వ్యవహరింపబడి రనియును దెలియుచున్నది. ఈకొండరాజు తిమ్మరాజు తమ్ముఁ డనుట సంశయింపఁ బనిలేదు. ఇతఁడు వీరనృసింహరాయనికి నేల ద్రోహిగ నుండుట సంభవించినది ? అన్నయగుతిమ్మరాజు ద్రోహియగు తమ్ముని కొండరాజు నేలజయించి వీరనృసింహరాయునివలన 'స్వామిద్రోహరగండపెండేరము' నెందుకుఁ బొందవలసి వచ్చినది ? మొదట వీరలతండ్రి యగుబుక్కయరామరాజు కాచాధీశునిజయించి యాదవేనిదుర్గమును స్వాధీనపఱచుకొనియె నని ద్విపదబాలభాగవతమునఁ జెప్పఁ బడియుండుట చేతను, నరపతి విజయమునందు రెండవకుమారుఁ డయినకొండరాజాదుర్గమును బరిపాలించుచున్నవాఁ డని చెప్పఁబడియుండుట చేతను, బుక్కయ రామరాజు కాచాధీశుని జయించి యాదుర్గమును కొండరాజున

కిచ్చె ననిసమన్వయింపవలసి యుండును. విజయనగరసామ్రాజ్యము సంగమవంశమునుండి సాళ్వవంశమునకును, సాళ్వవంశము నుండి తుళువ వంశమునకును, తుళువవంశమునుండి యారె వీటివంశమునకును సంక్రమించిన దనుట ప్రసిద్ధచరిత్రాంశము గదా. సాళ్వనరసింహరాయని కుమారుఁ డగుఇమ్మడి నరసింహరాయని సింహాసనమును దుళువవీరనృశింహరాయ (కృష్ణ రాయనితండ్రి నరసరాయలు) తొడిచికొనుటకుఁ గోపించి కొండరాజు వీరనరసింహరాయనిపైఁ దిరుగఁబడి యుండును. అప్పుడీతనియన్న యగుపైతిమ్మరాజే వీరనృసింహరాయని పక్షము వహించి తిరుగఁబడినతమ్ముని యుద్ధృతమును మాన్పి పైగండ పెండేరమును బొంది యుండును. వీరనరసింహరాయలు వానిని క్షమించి యాదవేనిదుర్గము నాతనిస్వాధీనమునసే యుంచి యుండును.

— శ్రీ రం గ రా జు —

బుక్కయరామరాజు మూవురుపుత్త్రులలోను గడపటి వాఁడు శ్రీరంగరాజు. ఇతఁడె అళియరామరాయలు తండ్రి. వీనిం గూర్చినచరిత్రాంశము లెవ్వియును గానరావు. నరపతి విజయమునందు,

"క. ఆరాజన్యులతమ్ముఁడు
శ్రీరంగాధీశ్వరుండు శ్రితసంరక్షా

ధౌరంధర్యముచే నా
శ్రీరంగాధీశుఁడనఁగ క్షితినుతి గాంచెన్ ”

అని వ్రాసెనేకాని యాతనింగూర్చిన చరిత్రాంశము నొక్కదానినైన నుడివియుండలేదు గాని,

“ కాఁగనసదృశబాహువిక్రమ నిరూఢిఁ
దనరెఁ గర్ణాటరాజ్యపదస్థుఁ డగుచు
దుర్జయాహితరాజ విధుంతుదుండు
రామరాజేంద్ర శ్రీరంగరాజవిభుఁడు. ”

అని చెప్పియుండెను. దీనింబట్టి యీ శ్రీరంగరాజు విజయనగరరాయల యాస్థానమున నుండి నట్లూహింపఁ దగియుండెనుగాని యంతకన్న విశేష మేమియును గానరాదు. మఱియు వసుచరిత్రమును రచించిన రామరాజభూషణకవి (భట్టుమూర్తి) సయితము

“ శా. ఆరాజత్రితయంబులో నసమభాగారాతి విఖ్యాతదో
స్సారుం డాత్తసుభద్రుఁ డర్జునగుణశ్లాఘ్యుండు నై
[పొల్చునా
శ్రీరంగేంద్రుఁ డశేషరాజ్యపదవీసింహాసనాక్షీణ ల
క్ష్మీరాజన్నిజ సంతతిప్రథితుఁడై మించెక్ ధరా
[మండలిన్ ”

అని యభివర్ణించెనేగాని యొక్క చరిత్రాంశము నైనఁ జెప్పకునినవాఁడు గాఁడు. ఇతఁడు కృష్ణరాయనికిమంత్రిగనుండె

నని ఫెరిస్తా వ్రాసినాఁడని హీంరాసుఫాదిరి తనయూరేపీటివంశచరిత్రమున వ్రాసినది సప్రమాణముకాదు (1)

శ్రీరంగరాజుభార్య తిమ్మాంబయనియు, ఆమెవలన శ్రీరంగరాజునకు, కోనరాజు, తిమ్మరాజు, రామరాజు, తిరుమలరాజు, వేంకటాద్రిరాజు నను నైదుగురుకొమాళ్లు జనించిరనియు వసుచరిత్రములోని యీక్రిందిపద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది.

"కం. ఆమనుజేంద్రునకుఁ బురం
ధ్రీమణి యగుతిమ్మమాంబ శ్రీరామునకున్
భూమిజసుత్రామునకుఁ బు
లోమజయునుబలె జగంబులో నుతికెక్కెన్."

"శా. చేతోజాతసమానమూర్తి యగు నా శ్రీరంగధాత్రీధవుం
డా తిమ్మాంబికయందుఁ గోనవిభుఁ దిమ్మాధీశురామ
ప్రభున్

---

(1) "We know from Ferishta, that he was one of the Ministers of Krishna Deva Raya, and was succeeded in this place by his son Rama Raya." (The Aravidu Dynasty of Vizianagar Ch. II. page 19.)

ఫెరిస్తావ్రాసిన వాక్యములను బ్రిగ్సు యిట్లు భాషాంతరీకరించెను.

"The affairs of Beejanuggur being in confusion owing to the death of Heemraju who was newly succeeded by his son Ramaraju, against whom rebellions had arisen by several

ఘూతాశేషవిపత్కుశ్రీతిరుమలేంద్ర స్వేంకటాఖ్యానవి
ఖ్యాతుం గాంచె సురద్రుపంచకము నయ్యంబోధిరాజుం
బలెన్. ”

ఈమొదుగురిలోను మొదటియిర్వురును ద్విపదబాలభాగ
వతమునందును, వసుచరిత్రమునందును, నరపతివిజయమునం

Roies, he (the Sultan) met with no interruptions to his arms. (Brigg's Ferista Vol. III p. 81.)

“ హీమ్రాజుమరణముఁ జెందఁగా నూతనముగా నాతనిపదవిని బొందిన యాతనికుమారుఁడు రామరాజుపై ననేకరాజులు తిరుగఁబడినందున విజయనగరములోని స్వాహాగపులు గల్లోలముఁ జెందుటచేత నతని (సుల్తాను) యాయుధములకడ్డంకులు లేకుండెను ” అని యావాక్యముల కర్థము.

ఫెరిస్తావ్రాసిన పైవాక్యముల నమ్మి ‘విస్మృతసామ్రాజ్యము’ (Forgotten Empire p. 81.) అను పేరుతోఁ జయనగరసామ్రాజ్య చరిత్రము వ్రాసినగొప్పచరిత్రకారులగు రాబర్టుస్యూయల్ గారు “Heem’ Rajah or, as Briggs renders the name Tim-Rajah-representing the ‘Timma’ are referring doubtless to Saluva Timma, the great Minister of Krishna Deva Raya.” అనివ్రాసి హీమ్రాజు కొడుకైన రామరాజు కృష్ణదేవరాయలప్రధానమంత్రిశేఖరుఁడగు సాళువతిమ్మరుసు కుమారుఁడని నిర్ధారణ చేసిరి. ఇదెంతవింతగానున్నదో చూడుఁడు. అళియరామరాజు తండ్రి స్యూయలను కొన్నట్టు సాళువతిమ్మరాజు కాఁడనియు, శ్రీరంగరాజనియుఁ దేటపడుచుండ లేదా. ఫెరిస్తానిష్పక్షపాతమైనట్టియు సరియైనట్టియు చరిత్రము వ్రాయలేదని యెఱింగియుండియు హిరానుపాదిరి ఫెరిస్తామాటలనమ్మి శ్రీరంగరాజు కృష్ణదేవరాయలప్రధానమంత్రి యని వ్రాయుట సత్యముకాదు.

దును, బేర్కొనఁబడినను ప్రసిద్ధపురుషులువర్ణింపఁ బడి యుండ లేదు. అట్లగుటవలనవీరలునిస్సంతుగస్వర్గస్థులై యుందురేమో యని సంశయము పొడముచున్నది. శ్రీరంగరాజు మూఁడవకుమారుఁ డైన రామరాజే అళియరామరాయలు ఈ ప్రతిభాశాలియైన వీరాగ్రణి చరిత్రమునే నే నిందుఁ దెలుపఁబూనితిని. *

* రామరాజీయమునందు అరవీటిబుక్కరాజుకొడుకు రామరాజునకు లక్కమాంబికయందుతిమ్మరాజు, కొండరాజు, శ్రీరంగరాజు ననుమూవురుపుత్రులు కలరని చెప్పఁబడియుండఁగా హీరాసుఫాదిరీ The "Aravidu Dynasty of Vijianagara" అను తనగ్రంథమున రామరాజీయమున బుక్కయరామరాజునకు లక్కమాంబికయందు శ్రీరంగరాజు, చిన్నవెంకటపతిరాజు, తిమ్మరాజు, తిరుమలరాజు, వెంకటపతిరాజుననునైదుగురుపుత్రులున్నట్టుగాఁ జెప్పఁబడి యుండెననియు, వీరిలో జ్యేష్ఠుఁ డయిన శ్రీరంగరాజు పుత్రుఁ డయినరామరాజు (అళియరామరాయలు) సదాశివరాయని కార్యకర్త యైనరామరాయ లనియు వ్రాయుట పొరబాటు, శ్రీరంగరాజుబుక్కయరామరాజునకు లక్కమాంబికయందుఁబుట్టినమూవురు పుత్రులలోను గడపటివాఁడుగాని మొదటి కుమారుఁడుగాఁడని రామరాజీయవలన స్పష్టముగాఁ జెప్పబడియున్నది.

"According to the poem mentioned above he had five sons, Sriranga, Channa, Venkatpati, Timma or Tirumala (who distinguished himsel f in the service of Krishna Devaraya), and lastly Venkatapathi. Of these, the first, Sriranga became the father of Ramaraya, the regent of Sadasivaraya." (The Aravidu Dynasty of Vijianagara p. 19.)

రెండవప్రకరణము

కృష్ణరాయలు—రామరాయలు.

శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారు సకలసామ్రాజ్యభోగముల ననుభవించుచు ద్రావిడాంధ్రకర్ణాటసామ్రాజ్యమును మహా వైభవముతో నిరంకుశముగా నేలుచున్నకాలమున నాతనికి లోపడినసామంతమండలేశ్వరులలో నొక్కఁడగుమహామండలేశ్వర రామరాజ పెదశ్రీరంగదేవమహారాజు కందనోలుమండలమునకు నధిపతిగా నుండి పరిపాలనము చేయుచుండె నని కందనోలుపుర మునందలి యొకశాసనమునుబట్టి దెలిసికొనుచున్నారము. (1) ఇతఁడే అళియరామరాయలతండ్రి. అళియరామరాయల బాల్యచరిత్ర మెంతమాత్రమును దెలియ రాదు. మహమ్మదుకూలీకుతుబ్షా రాజ్యమునకు సరిహద్దున నున్నమండలము కంద నోలుమండలమె. ఈమండలమును అళియరామరాయలతండ్రి మాత్రమె గాదు; తాతయగుబుక్కయరామరాజుగూడఁ బాలించె నని పూర్వప్రకరణమునఁ దెలిపి యున్నాను. బుక్కయరామరాజు విజాపురిసుల్తా నగుఆదిల్‌షాహా డెబ్బదివేలయాశ్వికసైన్యముతో దండెత్తివచ్చి కందనోలు ముట్టడించినపుడు వానినోడించి తఱిమినట్లుగా పద్యబాలభాగవతమునందును నరపతివిజయమునందును వర్ణింపఁబడినవిధమునుగూర్చి పూర్వ

(1) 156 of 1905, E. R.

ప్రకరణమున వివరించియె యున్నాను. ఇట్లవక్రపరాక్రమం బునఁ దండ్రితాతలుపరిపాలించినమండలము నళియరామరాయలుగూడఁ బరిపాలించుట పితృపారంపర్యపుసత్వముగా సంభవించినదేగాని యొకయనామకచరిత్రకారుఁడు దెల్పినటులు మహమ్మదుకూలీకుతుబ్షా విజయనగరసామ్రాజ్యముపై దండెత్తివచ్చి కృష్ణదేవరాయలను జయించి తనహిందూసామంత కుటుంబములోనివాఁడయినరామరాజు నధికారిగానియమించిన సత్వమువలన సంభవించినది గాదు. ఇతనికిఁ బూర్వముననే అళియరామరాయలతండ్రి యామండలమును బరిపాలించుచున్నట్లు కందనోలుపురశాసనము దెలుపుచుండెను గదా. మహమ్మదుకూలీకుతుబ్షా కందనోలుమండలమును కృష్ణరాయలసామ్రాజ్యమునుండి గైకొనినమాటవాస్తవమనివిశ్వసింతమన్నను తనవారినెవ్వరిని తురకసైన్యములతో నచటనధికారిగనుంచుట కిష్టపడక కృష్ణరాయలకు మంత్రిగనుండినవానికుమారుఁ డగు రామరాయల నధికారిగ నియమించుట కిష్టపడెనని యెట్లువిశ్వసింపఁ దగును ? ఒకవేళ నితఁడు కృష్ణరాయలకు ద్రోహియై మహమ్మదుకూలీకుతుబ్షాకు లోపడినవాఁడై యాయనామక చరిత్రకారుఁడు వక్కాణించినట్లు తనదేశమును ఆదిల్‌షాహా చూఱఁగొని తన్ను దఱిమివేసి స్వాధీనపఱచుకొనినప్పు డేమియుఁ జేయంజాలక తనప్రభువుతో మొఱవెట్టుకొనఁగా నాతఁడు ‘ ఛీ ! పొమ్ముఁబోతా !’ నారాజ్యముననుండఁ దగవనివెడలనడచిన మాట వాస్తవమని విశ్వసింతుమన్నను, తనకు ద్రోహియై

శత్రుపక్షమునఁజేరి తనశత్రువుచే దర్బారునఁ బరిభవింపఁబడి వెడలఁగొట్టఁబడినపిఱికిపందను జూచి సంతోషించి శ్రీకృష్ణదేవ రాయలవంటిశూరచక్రవర్తి తనయేకపుత్రికనిచ్చి వివాహము చేసెనన్న నెట్లు విశ్వసింపఁ దగును? రామరాయలయెడఁ గల యసూయ యాయనామక చరిత్రకారునిగాని, చరిత్రకారుఁ డగు ఫెరిస్తానుగాని యిట్టియసత్యకల్పనమునకుఁ బురికొల్పినఁ బురికొల్పవచ్చునుగాని యదియొక వింతగాదు. ఇరువదవశతా బ్దిలోనుండిన హీరాసుఫాదిరి వంటిచరిత్రకారుఁడు రామరా యలతండ్రి శ్రీరంగరాజు కృష్ణదేవరాయనిమంత్రియని యొక ప్రక్కనొప్పుకొనుచు తాను వ్రాసిన యారవీటివంశచరిత్రము నందు నాయనామక చరిత్రకారునియొక్కయు ఫెరిస్తాయొ క్కయు నసత్యకల్పనములను సత్యాంశములనుగా విశ్వసించి వ్రాయుట యాశ్చర్యకరముగా నుండకమానదు. రామరాయల మంత్రులలో నొకఁడుగానుండి యాతనిచే నొకప్పుడు కొండ వీడురాజ్యమునకుఁ బ్రతినిధి పాలకుఁడుగా నియమింపఁబడిన రామయామాత్య తోడరమల్లనునాతఁడు రామరాయలతమ్ముఁ డగువేంకటాద్రి ప్రేరేపణచే రచియించి రామరాయని కంకిత ముగావించిన 'స్వరమేళకళానిధి' యను గ్రంథమున నీక్రింది భావముగలశ్లోకములను వ్రాసి యున్నాఁడు.* చంద్రవంశమున

---

* ఏషాంకులాలంకృతిరేష జఝ్ఞే శ్రీరంగనాథో జితిరాజరాజః
తయాసదాచారదృశా వినింతే రాజర్షిభావం రమితక్షమాయః॥
తిమ్మాంబికా తస్యబభూవదేవీ నాధ్వీ జనానామివయాసమష్టిః
సతీయశోదావినతానసూయా సుదక్షిణా సత్యవతీ సుభద్రా॥
తపోవిశేషేణ తయోరశేష రాజాధిరాజోఽజని రామరాజః
కన్యాప్రదోఽస్మై సహి కృష్ణరాయః కన్యాపితృత్వం బహుమన్యతేస్మ॥

జనించి యనేకరాజన్యులను జయించియుఁ బ్రకటసాత్త్వికుఁడై సదాచారతత్పరుఁడై రాజర్షిభావముతో నొప్పుచుండెడి శ్రీరంగరాజు సకలసద్గుణగణంబులచేతను యశోదావినతానసూయానుదక్షిణాసత్యవతీ సుభద్రలకు సాటియైన తిమ్మాంబికను వివాహము చేసికొనియెను. ఆదంపతుల తపోవిశేషముచేతవారలకు రామరాజు జనియించెను. అట్టిరామరాజునకు కృష్ణరాయలుతనకూఁతునిచ్చి వివాహముగావించి మహానుభావుఁడైన రామరాజునకు భార్యగా నుండఁదగినకన్యకు దానుతండ్రియై యున్నందులకు గర్వపడుచుండెను.

ఇతఁడు కృష్ణరాయల కల్లుఁడగుటచేతనే ఇతనినామమునకు మొదట ‘ అళియ ’ శబ్దము చేర్పఁబడి ‘ అళియరామరాయ’ లని సామ్రాజ్యప్రజలతో వ్యవహరింపఁబడుట సంభవించినది. ఆరవీటివంశములో రామరాయనామములు పెక్కుండుండుటచే సామ్రాజ్యాధిపతి కల్లుఁడయిన కారణమున ‘ అళియరామరాయ ’ లనునామము సామ్రాజ్యమునఁ బ్రాముఖ్యతను గాంచినది. కృష్ణరానియకల్లుఁడయ్యెను, కందనోలుమండలమును బాలించుమాండలిక ప్రభువయ్యెను, కృష్ణరాయనికాలమున జరిగిన యేప్రసిద్ధదండయాత్రలయందును నితఁడు పాల్గొన్నట్లు చరిత్రమునం దితనినామము వినంబడకుండుటయే చిత్రముగానున్నది. ఈవివాహ మేసంవత్సరమున జరిగినదో యావివరముగూడఁ దెలియరాదు. కృష్ణరాయలకోమార్తె యగుతిరు

మలాంబికను వివాహమాడినవిషయ మొక్కటియే పేర్కొనఁ బడియున్నది.

అళియరామరాయలు కృష్ణరాయలసైన్యములో నొక గొప్పసేనాధిపతిగ నుండి యొకతెలుఁగుమండలమునకుఁ బాల కుఁడై పరిపాలించుచుండె నని 'కోయుటో' (Couts) అను చరిత్రకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁ డనిహీరాసుఫాదిరిగారి యారవీటివంశచరిత్రమునందుఁ దెలుపఁబడినది. కృష్ణదేవరాయల వారు తనయవసానకాలమునకుఁ బూర్వము రాజ్యపరిపాలనా భారము నళియరామరాయల చేతులయందును, సైన్యాధికారభారము నంతయు రామరాయలతమ్ముఁడగు తిరుమలదేవరాయల చేతులయందును బెట్టె ననియు, తాను మరణించునపుడు తనసామ్రాజ్యమున కచ్యుతదేవరాయలను బట్టాభిషిక్తునిగాఁ జేయవలసిన దని 'అళియరామరాయల' కాజ్ఞాపించె ననియు, ఆతనియభిమతమునను సరించి రామరాయలు కృష్ణరాయనిమరణానంతరము నట్లుగావించె నని 'క్వైరోజు' అను చరిత్రకారుఁడు వ్రాసియుండె ననిపై యారవీటి వంశచరిత్రమునందు వక్కాణింపఁబడినది.

——♦ అచ్యుతదేవరాయలు—రామరాయలు ♦——

అచ్యుతదేవరాయలవారు క్రీ. శ. ౧౫౩౦ మొదలు క్రీ. శ. ౧౫౪౨ వఱకుఁ బండ్రెండు సంవత్సరములమాత్రమే విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించెను. ఇతని పరిపాల

నా కాలమునఁ గూడ ' అళియరామరాయ ' లెట్టిస్థితి యందుం డియెట్లు గౌరవింపఁబడియెనో సత్యచరిత్రము తేటపడకున్నది. కాని ' నన్నీజు ' ధనాశాపీడితు లయి నయూధులగు నీ సోదర ద్వయముచేతులలోఁ బరిపాలనాభారము నంతయునుంచి వారే మిచేయుమన్న నదిచేయుచుండె ననియచ్యుత దేవరాయలను నిందించి యున్నవాఁడు. ఈవాక్యములను విశ్వసించి స్వ్యాయ లుగారు తమవిస్మృతసామ్రాజ్యమునందు నన్నీజు వ్రాసి నట్లేవ్రాసి యున్నారు. వీనినివిశ్వసించి హీరాసుఫాదిరి పైను డివిన ' క్వైరోజు ' వాక్యములను దాము వ్రాసిన చరిత్రమునం దుదాహరించి యున్నారుగాని యచ్యుత రాయాభ్యుదయ మునఁగాని వరదాంబికా పరిణయమునఁగాని మరియే గ్రంథ మువలనఁ గాని తదితరము లయిన శాసనాదులలోఁ గాని, అచ్యుత దేవరాయల దక్షిణదేశ దండయాత్రల సంద ర్భమునఁ గాని యీసోదరుల నామములు గాని వారు చేసిన ఘనకార్యములు గాని వినరావు. సామ్రాజ్యమున వీరికెట్టిపలుకుఁబడిగలదో యేతద్విషయము గూడ నెం దును గానరాదు. అచ్యుతదేవరాయలను నిందించుసందర్భమున ' నన్నీజు ' వ్రాసినవాక్యములలో నుదాహరింపఁబడినసోదరు లిద్దరును వీరుగారనియునుఁ అచ్యుతదేవరాయలభార్యయగు వరదాంబికతోఁబుట్టువు లగుసలకముపెదతిమ్మరాజు, చినతిమ్మ రాజు నై యుండవలయు ననినాయభిప్రాయము. ఎందుకన, అచ్యుతదేవరాయలు మరణించునపుడు పులికాటి (తూర్పు

సముద్రతీరమునందలి ప్రళయకావేరి) నుండి యచటఁ బరిపాల నము సేయుచున్న మాండలిక ప్రభువు రామరాయలు విద్యానగ రమునకు బయలుదేఱి వచ్చెనని ‘కోటియా’ యనునాతఁడు వ్రాసినట్లుగ నారవీటివంశచరిత్రమునందు వక్కాణింపఁబడి నది కావున సామ్రాజ్యభారమునంతయు వహించినరామరాయ లంతటివాఁడు దూరదేశమునఁ బ్రళయకావేరి యందొకపాల కుఁడుగా నుండి సామ్రాజ్యాధిపతిమరణకాలమునకుమాత్రమె విద్యానగరమునకు వచ్చుటసంభవించి యుండదు. ఈయచ్యుత దేవరాయలమరణానంతరము సంభవించినచరిత్రవిషయములను బట్టికూడ నీకాలమున నీసోదరద్వయ మంతగాఁ బ్రాముఖ్యత వహించి యున్నట్లు గన్పట్టదు. వారెట్లో మానముతో దూర మున నుండి కాలము గడుపుకొన్నటుల గనంబడుచున్నదిగాని యచ్యుతదేవరాయల పలుకుబడిగలిగి సామ్రాజ్యవ్యవహార ముల జోక్యముకలిగించుకొని యంతగా వ్యవహరించినటుల గనుపట్టదు. తిరుమలాంబ విరచితమైన ‘వరదాంబికా పరి ణయ’ మను గ్రంథమునఁ దుళువనరసింహరాయలు దివసకర కులోత్తంసుఁడయినరాచిరాజునకు శ్రీరామాంబిక గర్భమున జనించినయోబమాంబను వివాహము చేసికొనఁగా నామెవలన నాతనికచ్యుతరాయలనుకుమారుఁడు కలిగె ననియు, ఆకుమా రునకు సలకరాజుపుత్రులగు తిరుమలరాజను నామములుగలిగి యచ్యుతదేవరాయలకు మంత్రులుగ నున్న యిర్వురసోదరులకు చెల్లెలుగ నున్నవరదాంబిక వివాహముగావింపబడె ననియు,

వారలకు తిరుపతివెంకటాద్రీశుని కృపాతిశయముచే కుమారుఁడుపుట్టిన నతనికి వేంకటాద్రి యనిపేరుపెట్టి యచ్యుతదేవరాయలు తాను పట్టాభిషిక్తుఁ డయినవెనుక నాతనియువరాజుగఁ జేసె ననియు వ్రాయఁబడి యున్నది. దీనినిబట్టి అచ్యుతదేవరాయలకు మంత్రులుగనున్నవారు సలకరాజుపుత్త్రులును మఱఁదులు నగుపెదతిమ్మరాజు, చినతిమ్మరాజు ననుసోదరులని స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. * విదేశీయు లయినచరిత్రకారుల కీభేదము తెలిసికొన సాధ్యముగాక యీమంత్రిపదవులను రామరాయలకును నాతనితమ్ముఁ డగుతిరుమలరాయనికని ముడిపెట్టి యేమో వ్రాసి యున్నారు. వారివ్రాఁతలు విశ్వాసపాత్రములు గావు. కాఁబట్టి యచ్యుతదేవరాయలకాలమునఁగూడ నంతప్రాముఖ్యులుగ నున్నటుల గనుపట్టదు.

చిన్నవేంకటాద్రిపట్టాభిషేకము

అచ్యుతదేవరాయలు విద్యానగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయినపుడే యతఁడు సలకరాజుపుత్త్రిక యగువరదాంబికను బట్టమహిషిగను, ఆమెపుత్త్రుఁ డగుకుమార వేంకటాద్రిని యువరాజుగను జేసె నని రాజనాథకవి విరచిత మగునచ్యుతరాయాభ్యుదయ మను గ్రంథమునఁ దెలుపఁబడియున్నది.

* సతతవిరచితానేకదానయోః అసాధారణభుజాప్రధానయోః అఖిలలోకకృతబహుమానయోః తిరుమలరాజాభిధానయోః ఉభయయోః ప్రధానయో అపరజావరదాంబికాభిధానావరవర్ణినీ......తపోవనముపగతవతీ

ఈగ్రంథమున నచ్యుతరాయల పట్టాభిషేకకాలమునకు వాని తండ్రి నరసరాయలుకూడ బ్రదికియున్నట్లు దెలుపఁబడియున్నది. ఇదెంతవఱకు సత్యమో దెలియరాదు. అచ్యుతరాయల పరిపాలనకాలమున వానియఱదియగు సలకము చినతిమ్మరాజు ప్రధానమంత్రిగనుండి రాజ్యభారము నంతయుఁ దానేవహించి యారవీటి వంశమువారికి నెవ్విధమైన ప్రాముఖ్యత కలుగకుండ బహుజాగరూకతతో వ్యవహరించి నటులు గనుపట్టుచున్నది. సామ్రాజ్యములోని మాండలిక ప్రభువులును రాజబంధువులు నీతని నంతగా బ్రేమించినవారుగాఁ గనుపట్టరు. విదేశీయులయిన చరిత్రకారులు గూడ ననుకూలముగా వ్రాసియుండలేదు. అచ్యుతదేవరాయల మరణానంతరము సలకము చినతిమ్మరాజు తనమేనల్లుఁడగుచిన్నవేంకటాద్రీంద్రుని క్రీ. శ. ౧౫౪౧ సంవత్సరములోఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ గావించెను. ఈచిన్నవేంకటాద్రిరాజు పట్టాభిషేకకాలమునకుఁ బదునెనిమిది సంవత్సరములయినఁగడవనిబాలుఁ డని చెప్పఁ దగును. ఇతనికినప్పటికి వయస్సెంతయుండెనో యెవరును సరిగాఁజెప్పఁ జాలకున్నను బాలుఁడని యేకకంఠ్యముగా నెల్లవారు నంగీకరించి యున్నారు. కనుక సామ్రాజ్యసార్వభౌముఁడు నిర్వహింపవలసినకార్యభార మంతయు సలకముచినతిమ్మరాజుపైఁ బడియెను. అతఁడు సమర్థుఁడు గాడు; బుద్ధిమంతుఁడు గాఁడు; అదియునుంగాక విశేషించి దురాశకలవాఁడుగను, ఒకొక్కప్పుడవివేకపుం బనులొనర్చువాఁడుగను నుండెను. ఈకాలము

నందలి సామ్రాజ్యవైభవ మింతయంత యని చెప్ప నలవి కాదు. సామ్రాజ్యమునందు నత్యల్పకాలములో నతివేగమునఁ బదిపదునై దులక్షల సైన్యమును సమకూర్ప వచ్చును. ఈసామ్రాజ్యమున నప్పటికి మూఁడువేలయేనుంగులతోఁ గూడిన గజసైన్యమును, అరాబియా, పారశీకములనుండి రప్పించిన నలువదివేల గుఱ్ఱములతోఁ గూడిన యాశ్విక సైన్యమును గలదు. ధనికులయిన సామంతమాండలికు లైనప్రభువులు పెక్కండ్రు గప్పములు చెల్లించువారు గలరు. సమీపస్థులయిన పెక్కండ్రు మహారాజులు సామ్రాజ్యమునకు లోఁబడినవారుగా నుండిరి. ఇదిగాక యీసామ్రాజ్యమునందలి నదులలో బంగారమును, కనములలో వజ్రములు మొదలగు నవరత్నములు లభించుచుండెను. ఎన్నివిధములచేతఁ బరిశీలించి చూచినను నాకాలమున విజయనగర సామ్రాజ్యము మహోచ్చస్థితి యందుండి శత్రువులకు కన్నెఱ్ఱ సలుపు చుండెనన్న నతిశయోక్తి యెంతమాత్రమును గాఁ జాలదు. ఇట్టిసామ్రాజ్యమునకు నొకబాలుఁ డధిపతి కావలసి వచ్చెను. తత్సామ్రాజ్యభార నిర్వాహకకర్త దురాశాపీడితుఁడు దుర్మార్గుఁడు నయ్యెను.

—♦ సలకముతిమ్మరాజు—రామరాయలు ♦—

అంతఃపురములోని రాణులకును మాండలికులయిన ప్రభువులకును, పెక్కండ్రుజనులకుఁ గూడ సామ్రాజ్యభారము సలకము చినతిమ్మరాజు వహించుట సమ్మతముగా

లేకుండెను. అందుముఖ్యముగాఁ గృష్ణదేవరాయలభార్య లగు
తిరుమల్దేవికిని, చిన్నాదేవికిని సామ్రాజ్యభారము నళియ
రామరాయలును, వానిసోదరులును వహింపవలయు నని పెద్ద
కోరిక గలదు. సామ్రాజ్యపరిపాలనా భారము నళియరామ
రాయలకును వానిసోదరులకును విడిచిపెట్టి కోశాధికారభార
మును మాత్రము వహింపవలసిన దని సలకముచినతిమ్మరాజు
నకు మాండలికప్రభువులు తెలియఁ జేసిరికాని యాతఁ డం
దుల కంగీకరింపఁ డయ్యెను. ఇతనిపరిపాలనము సామ్రాజ్య
మునకు గొప్పముప్పు తేఁగల దనుగట్టినమ్మకము గలవా రగు
టచేత రామరాయలును వానిసోదరులును విద్యానగరమును
విడిచిపోవ నిష్టపడలేదు. అభిప్రాయభేదము లుదయించుట
చేతను, సామ్రాజ్య మపహరింపవలె ననిదురాశతోఁ గూడి
యున్నవాఁ డగుటచేతను, విద్యానగరమున వారలయునికి తన
సంకల్పమును విచ్ఛిన్నముచేయు నట్టిదిగ నుండుటచేతను, సల
కము చిన్నతిమ్మరాజు దురాలోచనమునకు లోనయి యాసో
దరులను చెరపట్టి యుంచవలె నని ప్రయత్నించెను. వీరినిమా
త్రమెగాదు. తనప్రయత్నముల కడ్డముతగులువారని తనకుఁ
దోఁచినవారినెల్లరను బంధింపఁ గుట్రలు చేయ మొదలుపె
ట్టెను. వీనిదుష్ప్రయత్నములను కుట్రలను దెలిసికొని యనేక
మాండలికప్రభువులు విద్యానగరమును విడిచిపెట్టి స్వస్థాన
ములకుఁ బోయిరి. అట్లుపోయి కొందఱు విద్యానగరముతో
సంబంధమునువీడి స్వతంత్రు లగుటకుఁ బ్రయత్నింపు చుండి

రని కోరియీయాయనునాతఁడు వ్రాసి యున్నాఁడు. అప్పు డళియరామరాయలుగూడ తనసోదరు లిర్వురుతోను విద్యానగరమును విడిచి పోయెను. వీరికిద్వేషము ప్రభువయిన చిన్నవేంకటాద్రిపై యెంతమాత్రము లేదు. వానికార్యకర్త యైనసలకము చినతిమ్మరాజు పయినమాత్రమె గలదు. వారు సేనలను సమకూర్చుకొనివచ్చి యాదుర్మార్గుని శిక్షింపఁ జూచుచుండిరి. ఇంతలో సలకముచిన్నతిమ్మరాజు చేయుదుష్పరిపాలనము బహుక్రూరముగాఁ బరిణమించుచుండెను. రాజభండారములోనిధనము నంతయుఁ గుట్రచారుల లంచముల క్రిందను, దుష్కార్య నిర్వహణము కొరకును దుర్వ్యయము సలుపుచుండెను.

సలకముతిమ్మరాజుద్రోహకృత్యములు

ఇతఁడు మాయోపాయముచేఁ దనకుఁ బ్రతిపక్షులుగా నున్న ప్రభువుల రప్పించి వారలను జంపఁ బ్రయత్నించెను. వీనిమాయలోఁ దగుల్కొని మొదటవచ్చిన కొందఱు గుఱ్ఱముల పెఱికించెను. ఈసమాచారమును విని వెనుకవచ్చినవారు మరలిపోయి పగఁదీర్చుకొనఁ బ్రయత్నములు సలుపుచుండిరి. సామాన్యప్రజలు వాని నెదుర్కొనఁ జాలరైరి. హిందూసామ్రాజ్యరాజధాని యగువిజయనగరమున సంభవింపనున్న విప్లవమునకు గోలకొండవిజాపురసుల్తాను లత్యంతసంతోషముతో నేరీతిగఁ బరిణమించునో యని వీక్షింపుచుండిరి. ఇట్టి

సమయమున సార్వభౌముని తల్లియగు వరదాంబికా దేవియు గూడ సోదరుని దుర్నయమును జూచి భరింపఁ జాలక తన కుమారుని, వానిసామ్రాజ్యమును గాపాడినయెడల విశేష ముగా ధనమునొసంగుచున్నా ననివిజాపుర సుల్తా నగుఇబ్రహీమ్ ఆదిల్ షాహాకు రాయబార మంపెననియు, ఆరాయబారమును మన్నించి యాతఁడు తనసైన్యముతో విద్యానగరమునకు వచ్చుచుండుటవినిని సలకముతిమ్మయ విశేషధనముతో రాయబారులను నాతనికడకుఁ బంపి వెనుకకు మరలించె ననియు 'కోరియా' యనునొక విదేశీయుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. రాణి దిక్కులేనిపక్షివలె వానిచేతిలోఁ జిక్కెను. అంత నీద్రోహి తనపదవిని బలపఱచుకొనుటకును, తనమేనల్లునిపక్షమును బూని సామ్రాజ్యములోపలఁగాని వెల్పలఁగాని తనతో నెవ్వరును యుద్ధముచేయ సాహసింప కుండుటకును, తనమేనల్లుఁడును సార్వభౌముఁడు నగుచిన్న వేంకటాద్రిని వాని పినతండ్రు లిర్వురను వానిదాయాదితోసహా నల్వురను సంహరించెనని 'కోరియా' యనునాతఁడు వ్రాసియున్నాఁడు.

అచ్యుత దేవరాయల తమ్ముఁడు రంగరాయలు వీనిచే తంబడి మ్రగ్గెనుగాని వానికుమారుఁడు సదాశివరాయలు మాత్ర మీద్రోహి పాలంబడి పడియకుండుట వానియదృష్ట మని భావింపవలయును. రాణి వరదాంబికాదేవిగతి యేమయ్యెనో యిటుపై నెంతమాత్రము వినంబడదయ్యెను. ఆహా! రాజ్యకాంక్ష యీదురాత్ముని యెంతటిదౌష్ట్యమునకుఁ బురి

కొల్పినది ? ఇంక నీతఁడు విజయనగర సామ్రాజ్యమునఁ దాను బట్టాభిషిక్తుఁ డగుటకు నడ్డుపడసామర్థ్యముగల వారెవ్వరు లేరని తలంచెను. అంత ధైర్యసాహసములు ముప్పిరిగొన సామ్రాజ్యవజ్రసింహాసనము నాక్రమించి యధిష్ఠింపఁ జూచెనుగాని తనకు రాఁబోవుముప్పు నెఱుంగఁడయ్యెను. అతనిస్వామిద్రోహమున కెంతయు దుఃఖపడుచున్నవారయినను, కొందఱు ప్రభువు లతనియధికారమునకు లోఁబడియు, నతఁడుగావించు దౌష్ట్యములకు మనస్సు విఱిగిపోయిన వారయి విజాపుర సుల్తాను ఇబ్రహీముతోఁ గుట్రలుచేయ నారంభించి సలకము తిమ్మయ నధికారపదవినుండి తొలఁగించినయెడల విజయనగర సామ్రాజ్యకిరీటము నాతని కొసంగి శతవిధముల తోడ్పడ గల వారమని వాగ్దత్తము చేసిరనియు, దీనినంతయుఁ దెలిసికొన్న వాఁడయి యాద్రోహి తనకిష్టుఁ డైనవాని నొకరాయబారిని సిద్ధముచేసి వానిపరముగా నాలుగులక్షల హొన్నుల ద్రవ్యము నొసఁగి యీధనము విజాపురసుల్తా నగుఇబ్రహీమున కిచ్చి తనకు తోడ్పడవలసిన దనియు, నట్లుతోడ్పడిన యెడల తానతనికి సామంతుఁడ నై యుండుటయెగాక యీయుపకారమునకు బదులుగా దారిబత్తెములకుగాను దినమునకు మూఁడు లక్షలహొన్నుల నదనముగా నిచ్చుటకు సంసిద్ధుఁడనై యున్నాననియు, నాపక్షమున నచ్చఁజెప్పి వానిఁదోడ్కొని రావలసినదని ప్రోత్సహించి యారాయబారిని విజాపురమునకుఁ బంపించెననియు, అనాయాసముగా లభించెడు నీలక్ష్మి పదవికి

పొంగిపోయిన మనస్సంతోషము గలవాఁడై వృద్ధసేనాని యగుఅసాదుఖాను ప్రేరేపింప నతఁడు వెంటనే బయలుదేరి యేవిధమైన యడ్డంకులునులేక స్వేచ్ఛగా విజయనగర మునకు విచ్చేసె ననియు, స్వామి ద్రోహియైన సలకము తిమ్మయ తనమిత్రులగు ప్రభుపుంగవులతో నెదురుగాఁ బోయి వానిసింహాసనముపయి కూరుచుండఁ బెట్టియేనుది నములు నగరమునం దంతట వేడుకలు జరిపించి రనియు 'కోరియా, ఫెరిస్తా' లను చరిత్రకారులు వ్రాసి యున్నారు. వీరియుభయుల వ్రాఁతలకుముఖ్యవిషయమున నేకీభావమున్నను వివరములలో నేకీభావము గన్పట్టదు. వీరిలో 'కోరియా' విదేశీయుఁడు. రెండవవాఁ డయినఫెరిస్తా రామరాయలకు గర్భ శత్రువు. విజయనగరసామ్రాజ్యమునెడ ననురాగము లేనిచరి త్రకారుఁడు, అహమ్మదునగరసుల్తా నగునిజాముషాహ కొల్వు కూటమున నున్నమహమ్మదుమతస్థుఁడు. దేశీయులును, సమ కాలికులును విజయనగరసామ్రాజ్యమునందున్నవారును వ్రాసిన వ్రాఁతలతో వీరివ్రాఁతలను సమన్వయింపఁ జేసి సత్యసంశోధనఁ జేసినఁగాని సత్యచరిత్రము బయలుపడదు. ఆకాలమునందు విజ యనగరసామ్రాజ్యమునకు నారవీటివంశము పెట్టనికోటగ నుం డెను. సలకముతిమ్మయగావించినద్రోహకృత్యములమూలమున విజయనగరరాజధాని మహావిప్లవముపాలయి హిందూసామ్రా జ్యము వినాశముఁ జెందనున్నకాలమున నీయుపద్రవము నడంచి సంరక్షింపఁ గలమహాసమర్థుఁ డగువీరాగ్రగణ్యు నొకనిఁ బ్ర

సాదింపు మనిసామ్రాజ్యములోని ప్రజ లనుదినము నిష్టదేవత లను ప్రార్థించుచుండిరి. సామ్రాజ్యములోని ప్రభుపుంగవులలో నధికసంఖ్యాకులదృష్టులు రాజబంధువులలోఁ బ్రముఖుఁడై యుధిష్ఠిరునకుభీమార్జునులవలె చేఁదోడు వాదోడుగా నుండి భక్తితాత్పర్యములతో తిరుమలరాయ వేంకటాద్రులనుసోదర ద్వితయముచే సేవింపఁబడు చున్నయళియరామరాయలపై ప్రసరింపసాగినవి. ఈద్రోహి బాఁటిపడక విజయనగరరాజధాని నుండి తప్పించుకొనిపోయిననాఁటనుండి పిఱికిబంటులై మౌన ముతో నొకచోట నొదిగి కూరుచుండినవారు కారు.

అళియరామరాయల దండయాత్ర

అళియరామరాయ లట్లుసోదరు లయినతిరుమలరాయ వేంకటాద్రులతో విద్యానగరమును విడిచిపెట్టిపోయి మున్ముందుగా గుత్తి, పెనుగొండ, గండికోట, యాదవాని, కందనోలు దుర్గముల కధిపతులయినవారిని స్వాధీనపఱచుకొని యాయా సీమలసైన్యముల నసంఖ్యముగా సమకూర్చుకొని అచ్యుతదేవ రాయులతమ్ముఁడును, సలకముతిమ్మయచేఁ జంపఁబడినవాఁడును నగురంగరాయలకొడుకు సదాసివదేవరాయ లేగిరిదుర్గముననో దాగొని యున్నవాఁ డనితెలిసికొని తొలుతవానినిరక్షించుకొని యాతనికభయప్రదాన మొసంగి, తమకులదైవమైనతిరుమల వేంకటేశ్వరులసన్నిధానమున మఱదియు, బాలుఁడు నగునాతని విజయనగరసామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిఁగావించి యట

నుండి బయలువెడలివచ్చి గుత్తిదుర్గముఁ బ్రవేశించి కొంతర క్షణసైన్యముతో సదాశివరాయని నచటనిలిపి, తనపెద్దతండ్రి యగునౌకుతిమ్మరాజు వానిపుత్త్రులుమొదలుగా బంధువర్గము తోడను, సొన్నలాపురముహండేహనుమప్పనాయఁడు, పెమ్మ సానిపెదతిమ్మప్పనాయఁడు, మెసాపెద్దప్పనాయఁడు మొదలుగా సామంతవీరవర్గముతోడను గూడి యసంఖ్యాకసైన్యములతో తిరుమలరాయవేంకటాద్రులు తనకంగరక్షకులుగా నుండి సేవిం పుచు వెంటరా రణభేరి మ్రోగించుచు మహారభసముతో సల కముతిమ్మరాజుపై దండయాత్ర సాగించి వెడలి విద్యానగర మును సమీపించుచుండెను.

ఈదండయాత్ర మొదలుపెట్టుటకుఁ బూర్వమె "మీరు చేసినద్రోహమునకు మేమెంతయుదుఃఖపడుచున్నవారమైనను, దీనినంతనువిధివశమయినకార్యముగా భావించి మేము మీకు వినయవిధేయులమై మీయధికారపాలనమునకు లోపడి యను వర్తింపఁ గలవారముకాని యీసామ్రాజ్యమున కపాయకరు లును శత్రువులు నగుతురకప్రభువులనుమాత్రము మున్ముం దుగా విజయనగరమునుండి పంపివేయవలసినదిగాఁ బ్రార్థించు చున్నార" మనియొకజాబు వ్రాసి గుత్తిదుర్గమునుండి సలకము తిమ్మయకుఁ బంపించెననియు, అతఁ డందుల కెంతయు సంతో షించి యీసమాచారమును విజాపురసుల్తానునకుఁ దెలియఁ జేసి తాముచేసికొన్న యొడంబడికప్రకార మేఁబదిలక్షల హొన్నుల నాతనికొసంగి యతని వానిరాజ్యమునకుఁ బంపి

వేసె ననియు, 'కోటియా, ఫెరిస్తా' లు వ్రాసియున్నా రని యూరవీటివంశ చరిత్రమునందుఁ దెలుపఁబడినది. వీరి వ్రాఁతలంతగా విశ్వాసపాత్రములు గావు. ఈవిప్లవ సందర్భమున విజాపురసుల్తాను దురాశతోఁ జేసిన దురాలోచనలను, పొందినయమిత పరిభవమును గప్పిపెట్టుటకును, అళియరామరాయల ప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠలను గొంచెపరచుటకును వ్రాసినవ్రాఁతలు గాని యన్యములుగావు. "ఆలీఇబూ అజీజుఅల్లాతబతాబాయి" అనుచరిత్రకారుఁడు తానువ్రాసిన 'బురహాన్; ఈ. మా అసిర్' అనుగ్రంథమున విజాపురసుల్తాను తానెవ్వరివలన నాహూతుఁడుగాక తనంతతానే విజయనగరమునకు వచ్చె ననియు, సలకముతిమ్మయ సుల్తానుకు ద్రవ్యము నొసంగ లేదనియు, సుల్తానురాక విని సలకముతిమ్మయ విజయనగరమును విడిచి పాఱిపోయెననియు, విజాపురసుల్తానుసేనాని యగుఅసాదుఖాను విజయనగరమునకు రావలసినదని సలకముతిమ్మయకు జాబు కూడ వ్రాసె ననిదెలిపి యున్నాఁ డనియూరవీటివంశ చరిత్రమునందే వక్కాణింపఁబడి యున్నది. అహమ్మదు నగరమున నైజాంషాహా దర్బారునుండి వ్రాసిన 'మహమ్మదుఖాసిం ఫెరిస్తా' వ్రాఁతలనమ్మవలయునా? 'ఆలీఇబూఅజీజు అల్లాతబతాబాయి' వ్రాఁతలఁనమ్మవలయునా? మఱియు 'బసాతీన్-ఉస్-సలాతీన్' అనుఫారసీభాషాగ్రంథమున సలకముతిమ్మయ విజాపురసుల్తానుకు ౭౭ లక్షల హొన్నుల ద్రవ్యము నొసంగె నని వ్రాయుచు మఱియొక సమాచారము వలన ౮౦ లక్షల

హొన్నుల ద్రవ్యము నొసంగఁబడినట్టు దెలియుచున్న దని గూడఁ లిఖింపఁబడి యుండెను. ఇంత ద్రవ్యమును విచ్చల విడిగా వెచ్చపెట్టఁ గలిగిన భాగ్యశాలియగు సలకము తిమ్మయమిత్రులగుమంత్రులకు నళియరామరాయలులంచముల నిచ్చివశ్యులనుగావించుకొనుటచేత రామరాయలు స్వపరివార ముతోవిజయనగరద్వారమునుసమీపించినంతనే యామంత్రు లెల్లరు నగరద్వారములను దెఱచివేసి రనిమహమ్మదుఖాశిం ఫెరిస్తా వ్రాసియున్నాఁడు. ఇంతియగాదు సలకముతిమ్మ యకును రామరాయలకును యుద్ధము జరిగినట్లే చెప్పఁడు. సలకముతిమ్మయ యుద్ధములో మరణించి నట్లు ప్రశంసింపఁడు. ఆత్మహత్య చేసికొని సలకముతిమ్మయ చచ్చె నఁట! హీరా సుఫాదిరిగారి విశ్వాసమునకుఁ బాత్రములైన మహమ్మదు ఖాసింఫెరిస్తావాక్యము లిట్లున్నవి. "తానువంచింపఁబడిన విష యమును దెలిసికొని యంతఃపుర రాజమందిరమునఁ దల్పు లుబిగించుకొని నిరుత్సాహమూలమున పిచ్చిపట్టిపోయి రాజు గారియేనుగులు, గుఱ్ఱములు, మొదలగువాని గ్రుడ్లు పెరికిం చియు, తోఁకలుగోయించియు, తనశత్రువులకు నిరుపయోగ ములగునటులు గావించె నఁట. అనేకయుగములనుండి వంశ పరంపరగా సంపాదింపఁబడిన వజ్రములు, కెంపులు, పచ్చలు మొదలుగా నవరత్న రాసులను, అమూల్యములగు మౌక్తిక రాసులను బెద్దపెద్దతిరుగటి రాళ్లలోఁ బోయించి విసిరించి పొడుము గావించి భూమిపై చల్లించెనఁట! అంతనతఁడు తన

గదిలోని యొక స్తంభమునకు వాడిగలకత్తి నొకదానిమొన పైకుండునటులు బిగింపఁజేసి యది తనవక్షస్థలమును భేదించుకొని వెన్నుపైకి వచ్చునట్లుగా గొప్పపఱ్ఱున వచ్చి దానిపైఁబడి ప్రాణములఁ గోల్పోయె నఁట! అంత నగరద్వారముతలుపులు తెఱువఁ బడిన వఁట! ఈఫెరిస్తా వ్రాసిన దానితో 'కోరియా' యనుపోర్చుగీసు చరిత్రకారుఁ డేకీభవించుటయెగాక 'సలకముతిమ్మయ' విజయనగరసామ్రాజ్యాధిపతిగఁ జావవలెనను కోరికతో నట్లుచచ్చె ననికూడ వక్కాణించెనని యారవీటివంశచరిత్రమునందు హీరాసుఫాదిరి నుడువుచున్నాఁడు.

——♦ సలకముతిమ్మయ యుద్ధముచేసి మడియుట ♦——

హీరాసుఫాదిరి కోరియా ఫెరిస్తాలు శాస్త్రోక్తముగ నిష్పక్షపాతమైనచరిత్రను వ్రాసిరని నమ్మి వారివ్రాఁతల నాధారముగాఁ జేసికొని అళియరామరాయల చరిత్రములోని మూలసత్యమును గ్రహింపఁజాలక దుర్భ్రమపాలయి చరిత్రమునంతయుఁ దాఱుమాఱుచేసి వ్రాయుటెంతయు శోచనీయము. వీరు తా:మువ్రాసినచరిత్రమునం దొకచోట "రామరాయలువచ్చువఱకు విజయనగరమునందు విజాపురసుల్తాను నిలిచియుండెననియు, వీనివలనె బరీదుషాహా, నిజాముషాహా, కుతుబ్షాహాలాతనికి (సలకముతిమ్మయకు) దోడ్పడు చుండిరనియు హాండేవారి అనంతపురచరిత్రము దెలుపుచున్నది. సలకముతిమ్మయాతో మైత్రిచేసికొన్న యీప్రభువులందఱితోను యుద్ధము

చేయుటకు సాహసించిన రామరాయల పరాక్రమమును విను తించుట కుద్దేశింపఁబడినట్లు గన్పట్టుచున్నదికాని యీమైత్రా నుబంధమునుగూర్చి ఫెరిస్తాయొకపలుకైనఁ బలికియుండలే" దని వ్రాసి యున్నారు.(1) మఱియొక చోట "పైనుదాహరింపఁబడిన తెలుగుకావ్యములు రామరాయల పరాక్రమశక్తిని వానిగుణ ములను ప్రసిద్ధపఱచుటకుగాను సతఁడు తనప్రతిస్పర్థికి వినా శకుఁడైనట్లుగాఁ దెలుపుచున్నారు; కాని యిదికవులెల్లరు నను శ్రుతముగా నవలంబించెడి మార్గ" మని వ్రాసియున్నారు. (2) ఈపైయభిప్రాయములవలన రామరాయలయెడ వీరికెట్టి భావ ముగలదో యయ్యది విస్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. అనఁగా రామరాయలు తిమ్మయను బ్రతిఘటించి స్వశక్తిచే సేన లను సమకూర్చుకొని తిమ్మయపై దండయాత్ర సాగించి యాతనితోఁ గాని యాతనికి సాహాయ్యముఁ జేయ వచ్చిన విజాపుర సుల్తానుతోఁ గాని తదితర సుల్తానులతోఁ గాని యుద్ధముచేయకయే, తిమ్మయయనుచరసరమునకు లంచముల నొసఁగియు, సలకముతిమ్మయ తనకుఁదోడ్పడవచ్చినవిజాపుర సుల్తానుకు నసంఖ్యాకముగా ద్రవ్యమునొసంగి వానిస్వస్థానము నకుఁ బంపివేయునట్లుగా మోసబుజాబును వ్రాసియు, వారల సాహాయ్యము లభింపకుండఁజేయ రామరాయలుచేసినమోస

(1) The Aravidu Dynasty of Vizanagar. Page 9 foot note 5.

(2) Ibid Page, 11 foot note 7.

మను దెలిసికొని యాద్రోహి తెంపరియై విద్యానగరమును వైభవశూన్యముగాఁ జేసి తుదకు దారుణమైన యాత్మహత్య చేసికొని చావగాఁ గృష్ణరాయనిరాణుల యాజ్ఞ శిరసావహించి హతశేషులు ద్వారములు తెఱచి యామహానగరమును రామరాయలచేతఁ బెట్టి రనివీరియభిప్రాయము. ఇదియెంతమాత్రము విశ్వాసపాత్రమయిన సత్యము గాదు. అచ్యుతదేవరాయనిభార్య వరదాంబికాదేవి సామ్రాజ్యము తనకొడుకునకు నిలుచునట్లుగాఁ దనకుఁ దోడ్పడినయెడల విశేషద్రవ్యము నొసంగెద నని యాహూయముచేయ, విజాపురసుల్తాను స్వసైన్యముతో బయలుదేఱివచ్చుచుండ, సలకముతిమ్మయ దెలిసికొని, తనరాయబారులమూలమున విశేషద్రవ్యమునొసంగి, యాతఁడుమరలితనరాజధానికిఁ బోవునటుల చేసెనని మొదట వ్రాసిన 'కోటియా' మఱియొకచోట సలకముతిమ్మయను బ్రతిఘటించి తొలఁగిపోయినయాతనిప్రతిపక్షమువారు (రామరాయలపక్షమువారుకాఁబోలు) విద్యానగరము స్వాధీనముఁ జేసి యాతనిపరిపాలనమునకు లోపడివ్యవహరింతుముగానఁ దమకుఁ దోడ్పడి సలకము తిమ్మయను రాజ్యభ్రష్టుని గావింపవలసినదని ప్రార్థింప, నాతఁడు సమ్మతించి రాఁదలంచియుండ, సలకముతిమ్మయ తెలిసికొని రాయబారులద్వారా యాఱులక్షలహొన్నులనుబంపించి, విద్యానగరమునకువచ్చి తనకుఁదోడ్పడినయెడల దారిబత్తెముల క్రిందను దినమునకుమూఁడులక్షలహొన్నులచొప్పున నిచ్చుటయేగాక తనకుసామంతుఁడనై కప్ప

ము చెల్లించుచుండు ననియు వారిచేఁ జెప్పించి, వానిసైన్యము లతోసహా వానిని రప్పించి, విద్యానగరసింహాసనమున వానిని గూరుచుండఁ బెట్టి మూఁడుదినములు మహావైభవముతో వేడుకలు జరిపియుండె ననియుకొందఱు ప్రభువులుగూడ నాతనిసామ్రాజ్యాధిపతిగా నొప్పుకొనిరనియు, రెండవమాఱు వ్రాసియున్నట్లుగా హీరాసుఫాదిరి తాను, వ్రాసినయారవీటివంశచరిత్రమునందే దెలిపి యున్నాఁడు. (1) మొదట వ్రాసినదిసత్యమో, రెండవమారు వ్రాసినది సత్యమో, హీరాసుఫాదిరి నిర్థారణచేసి యుండలేదు. రెండువిధములుగూడ సత్యమై యుండు నని వీరియభిప్రాయమై యుండవచ్చును. సామ్రాజ్యధనాగారమంతయు సలకముతిమ్మయ చేతిలో నుండెనుగాని యళియరామరాయలచేతిలో లేదనివారే యొప్పుకొనుచున్నారు. లక్షలకొలదిహొన్నుల ద్రవ్యమును విజాపురసుల్తానునకు సమర్పింపఁగలిగినసలకముతిమ్మయ ధనాశాపీడితులయినతనయనుచరవర్గమునకు దృప్తికలుగునట్లు ధనమునొసంగి తనప్రక్కనుంచుకొనుట కేలసాధ్యపడ దయ్యెను ? వీరలకు లంచముల నొసంగుటకు నాకస్మికముగారాజధానివిడిచి సోదర ద్వయముతోఁ బాఱిపోయినరామరాయల కీప్రభువులకందఱకు లంచముల నొసంగి తనప్రక్కకుఁ ద్రిప్పుకొనుటకు వారలకు ధనమెక్కడనుండి యొక్కమాఱుగాలభించినదియు నిర్థారణము

(1) A. D. V. Page 6; Correa. Page 247—8
Ibid Page 8; Correa, Pages 277—278—279.

చేసి యుండలేదు. సలకముతిమ్మయస్వాధీనములో నున్న ప్రభువు లెల్లరు రామరాయలవలన లంచములు తిన్నవారే యైన యెడల సామ్రాజ్యమునకు ప్రబలశత్రువయినవిజాపురసుల్తానుని రప్పించి విజయనగరరత్నసింహాసనమునఁ గూర్చుండఁ బెట్టుట కెట్లుసహింపఁ గలిగిరో హీరాసుఫాదిరి తెలిపి యుండలేదు. మఱియు విజాపురసుల్తానువంటిగడుసరిప్రభువు తనశత్రురాజధానిలో సామ్రాజ్యసింహాసనమునఁ దన్నుఁ గూర్చుండఁ బెట్టి తన్ను సామ్రాజ్యాధిపతినిగాఁ జేసి, సామంతులై తన్నుఁ గొల్చుట కంగీకారము దెలిపియున్నప్పుడు, పిఱికిపందయై రాజధానివిడిచిపెట్టి పాఱిపోయినవాఁడు వంచనతో వ్రాసినజాబును నమ్మి సలకముతిమ్మయ ప్రార్థించినమాత్రమునఁ దనకు నప్రయత్నపూర్వకముగా లభించినయీశత్రుసామ్రాజ్యమును, సింహాసనమును విడిచిపెట్టి ద్రవ్యమునుమాత్రము గ్రహించి వెడలిపోవు నంతటియవివేకి యని గ్రహింప నగునా? రామరాయలపక్షమువారు విజాపురసుల్తానునకు సామంతులమై వానిని సామ్రాజ్యాధిపతినిగాఁ గావించి వానికణకువతోఁ గప్పములు చెల్లించుచుందు మని దురాలోచనచేయుచున్నవా రనియేగదా వారిపక్షమున నుండకుండ విశేషద్రవ్యము లంచముగా నిచ్చి యాతనిఁదనకు సహాయార్థము రప్పించుకొన్న సలకముతిమ్మయ వారిని ద్రోహులనియు వారినిఁ జేర్చక మరలవారిని వారిస్థానములకుఁ బంపివేయవలసిన దనిజాబు వ్రాసినపు డయ్యది మోసమని తెలిసికొనఁజాలక యేలయెనుబదిలక్షలహొన్నులసమర్పించు

కొని పంపివేయవలసివచ్చెనో యారయరైరి? రామరాయునిచే లంచములుతినినప్రభువులు నిస్సహాయుఁడై యున్నవానిని రామరాయలకు నప్పగించక, సలకముతిమ్మయసామ్రాజ్యములోనిరత్నరాసులను నుగ్గునూచముగావించునపుడును, ఏనుగులుఁ గుఱ్ఱములు మొదలగువానితోఁ కలుకోయించునపుడును మౌనమ్ము వహించి యేలయూరకొనవలసివచ్చెనో యదియును విచారింపరైరి? అనేకసందర్భములలో, ఫెరిస్తా కోరియా, కోయుటో' లు వ్రాసిన వ్రాఁతలలో శుద్ధాబద్ధములగు విషయములు పెక్కులు గలవని యొకప్రక్క నొప్పుకొనుచు నీప్రాధాన్యవిషయమునఁ దదితరు లైకకంఠ్యముగా వ్రాసిన వానికి భిన్నములుగాఁ గన్పట్టినను వీరివ్రాఁతలయందే సత్యము గల దని విశ్వసించుటకుఁ బ్రబలహేతువు లేవిగలవో వానిని వివరింప నక్కఱలేదా? చరిత్రకారులు మున్ముందుగా సమకాలికులై సమీపమునుండి వ్రాసినవిషయముల కెక్కువప్రాధాన్యమీయవలసి యుండును. పిమ్మట సమకాలికులు కానివారి వ్రాఁతలను సమకాలికులు వ్రాసిన వ్రాఁతలతోఁ బోల్చుకొని సత్యచరిత్రమును దీయుటకుఁ బ్రయత్నింపవలయును. అట్లుగాక సమకాలికులయినవారు కవులయినంత మాత్రముచేత వారు చెప్పినవిషయముల నమ్మరాదని త్రోసిపుచ్చి సమకాలికులుకాని వారొకరికొకరికిఁ బొందికలేక పరస్పరవిరుద్ధముగా వ్రాసిన వ్రాఁతలనమ్మి చరిత్ర మల్లఁబోయినఁ బరిహాసపాత్రులగుట నిశ్చయము. అచ్యుతదేవరాయని యాస్థానమున

నున్న రాజనాథ డిండిమకవి రచియించిన యచ్యుతరాయాభ్యుదయము గ్రంథమునను, ఆతని యాస్థాన కవయిత్రి యగు తిరుమలాంబ రచియించిన వరదాంబికాపరిణయము మను గ్రంథమునను సలకము తిమ్మయ యచ్యుతదేవరాయల భార్యయగు వరదాంబికతోడఁబుట్టినవాఁ డని తెలుపఁబడియుండ నేతద్గ్రంథకర్తలు కవులయినమాత్రముచేత వానినివిశ్వసింపక 'సలకము తిమ్మయ యచ్యుతదేవరాయల తోఁబుట్టువు పెనిమిటి' యని 'కోరియా' వ్రాసిన దానిని విశ్వసించినయెడల నెంతహాస్యాస్పదముగనుండును? సమకాలికులైన కవులు వ్రాసినవర్ణనాంశములలో నతిశయోక్తు లుండిన నుండవచ్చునుగాని వారుసత్యమునే వ్రాయలేదని నిరాకరించుట సత్యచరిత్ర నిర్మాణమునకుఁ దోడ్పడుమార్గ మగునా?

విజయనగరములో క్రీ. శ. 1542 వ సంవత్సర ప్రారంభమున విప్లవము పుట్టినది. 1547 లో దోనూరుకోనేరునాథకవి ద్విపదబాలభాగవతమును రచియించి యళియరామరాయల పెదతండ్రి కుమారులలో నొక్కఁడగు చిన్నతిమ్మరాజునకును, తరువాత పద్యప్రబంధముగా రచించి యతనితండ్రికి నంకితముచేసినయీ గ్రంథములపీఠికలలో నారవీటివంశమును వర్ణించుచు నళియరామరాయలను గూర్చి యిట్లు ప్రశంసించి యున్నాఁడు.

"శ్రీసదాశివరాయ శేఖరమణికి
భాసురసామ్రాజ్యపదవి నొసంగి

అమితకర్ణాటరాజ్యస్థాపనాంక
రమణియ్యుఁ డగునట్టి రామభూపతియు"
(ద్విపదబాలభాగవతము)

"ఉ. ఏపునద్రోహిభావమువహించినసల్కయతిమ్మరాజుఁ ద
త్పాపసహాయు సల్కయయుతంబుగ శౌర్యము మీఱఁ ద్రుంచి వి
ద్యాపురియందు చాలఘనుఁ డయ్యె సదాశివరాయ రాజ్యసం
స్థాపకుఁ డై సిరంగవసుధావర రామనరేంద్రుఁ డున్నతిన్."
(పద్యబాలభాగవతము)

ఆరవీటి శ్రీరంగరాజుపుత్త్రుఁడగు రామరాజు ద్రోహియైనసలకముతిమ్మరాజును నాపాపికిసహాయుఁడుగా నుండిన సలకరాజును సంహరించికర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు సదాశివ రాయనిఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ జేయుటచేతనే సదాశివరాజ్యసంస్థాపకుఁ డని ప్రఖ్యాతిఁ గాంచి విద్యాపురమునందు మిక్కిలి ఘనుఁ డయ్యె నని దెలిపి యున్నాఁడు. కృష్ణదేవరాయని కల్లుఁడై నను వానికాలముననుగాని, అచ్యుతదేవరాయల కాలమునఁగాని రామరాయలు విద్యానగరమునం దొకప్రముఖుఁడుగా నున్నట్లు ప్రమాణము గానరాదు. ఈఘనకార్యమును జయప్రదముగా నిర్వహించిన కారణముచేతనే బాలభాగవత గ్రంథకర్త వ్రాసినరీతిని విద్యాపురియందు గొప్పఘనుఁడుగాఁ బరిగణింపఁ బడినది వాస్తవమని చెప్పఁదగును.

ఇదియునుంగాక రామరాయనిపక్షము వారికిని సలకము తిమ్మయపక్షమువారికి మాత్రమెగాక రామరాయనిపక్షము వారికిని సలకముతిమ్మయపక్షము వహించివచ్చిన విజాపుర విదర్భసుల్తానులకుఁగూడ యుద్ధము జరిగినటుల దెలుపు నొకటి రెండు విషయములను ద్విపదబాలభాగవత గ్రంధములఁ జేర్చుకొని యున్నవాఁడు. ద్విపదబాలభాగవతమును సంకితము నొందినట్టి యారవీటిచినతిమ్మరాజు క్రీ. శ. 1542 వ సంవత్సరములో చంద్రగిరిరాజ్యమును పరిపాలించుచున్నట్లు తిండివన శాసనము దెలుపుచున్నది.(1) అచ్యుతదేవరాయలు 1541 లో మరణించెను. వానివెనుక వానికుమారుఁడు చిన్నవేంకటాద్రి 6 మాసములు పరిపాలనముచేసినవెనుక వానిమేనమామ సలకముతిమ్మయ వానిసంహరించి సామ్రాజ్య మాక్రమించు కొన్నవిషయ మిదివరకె తెలుపఁబడినది. ఇట్లుండగా ద్విపద బాలభాగవతమునందుఁ దత్కృతిభర్త యైనయారవీటి చిన తిమ్మరాజు.

"సరిన్నృపుల్ ప్రజలును జయవెట్ట చంద్ర
గిరిముఖ్యదుర్గముల్ గినిసి కైకొంటి"

(1) A Topographical list of the Inscriptions by Rangacharya Vol. I. p. 402, 717; 33 of 1905; 250 of 1910; other records of Prince China Timma will be found in Rangacharya, 11 p. 915, 60 and 70; p. 976, 608.

అనితనతోడిరాజులును ప్రజలును జయఘోషనలుపు చుండ చంద్రగిరిమొదలుగా ముఖ్యదుర్గములను కోపముతో స్వాధీనపఱచు కొన్నట్టు వ్రాయఁబడి యున్నది. అనాదిగా చంద్రగిరిదుర్గమును, తద్రాజ్యమును విజయనగరసామ్రాజ్య ప్రభుత్వమునకు వశములై యున్నవి. అచ్యుత దేవరాయని కాలమున చంద్రగిరిదుర్గమును, రాజ్యమును విజయనగరసింహాసనమును ప్రతిఘటించి యుండ లేదు. చిన్నవేంకటాద్రి మరణానంతరము సలకముతిమ్మయ పక్షముననుండ నతని ప్రతిస్పర్థి యైనయళియ రామరాయల పెదతండ్రి కుమారుఁడైన యీయారవీటి చినతిమ్మరాజు రామరాయలపక్షమున నుండి సలకముతిమ్మయపక్షమువారితోఁ బోరాడి గెకొని, యళియ రామరాయనిచేఁ బట్టాభిషిక్తుఁడుగాఁ గావింపఁబడిన సదాశివ దేవరాయలరాజ్య ప్రారంభకాల మనఁగానా 1542 వ సంవత్సరము నుండియుఁ జంద్రగిరి రాజ్యమునకుఁ బ్రభువుగా నుండెనని నిర్ధారణము సేయవచ్చును. కావున నారవీటి చినతిమ్మరాజు చంద్రగిరిదుర్గమును వశ్యపఱచుకొన్నవాఁ డనఁ దప్పక సలకముతిమ్మరాజు పక్షమువారితో బోరాడి గెల్చి కొన్నవాఁ డని చెప్పవలయునేగాని మఱియొకవిధముగాఁ జెప్పుటకు సాధ్యముగాదు. ఈయారవీటి చినతిమ్మరాజు తండ్రియగునౌకుతిమ్మరాజు గూడ సలకముతిమ్మయగావించిన యీ మహావిప్లవము నడంచుటయందుఁ దనతమ్మునికుమారుఁడయిన

యళియరామరాయలకుఁ దోడ్పడినట్లుగా పద్యబాలభాగవత మునందలి యీ క్రిందిపద్యమువలన విదితము కాఁగలదు.

పద్యబాలభాగవతము :—

" సలకముతిమ్మాసురదు
ర్వ్రిలసితవిలయాబ్ధిలగనవిహ్వలవసుధా
వలయస్థితికృతివివృతో
జ్జ్వలతరధరణీవరాహవరబిరుదాంకా ! "

మఱియు నింకొకవిషయమునుగూడఁ జేర్కొని యున్నవాఁడు. ఈయారవీటి చినతిమ్మరాజునకు సవతియన్న యగు అప్పలరాజనునాతండు (అనఁగా ఔకుతిమ్మరాజునకు మఱియొక భార్యవలనఁ బుట్టినవాఁడు) కూరకచెర్లయొద్ద సవాబరీదుల యుద్ధములో జయించియు మృతినొందినటులగూడ ద్విపదబాల భాగవతములోని యీ క్రిందిద్విపదలవలనఁ దెలియుచున్నది. చూఁడుఁడు.

" అమితవైభవుఁడైన యప్పలరాజు
రమణీయమైనకూరకచేర్లయొద్ద
కడుమించు నాజిరంగంబునఁ గడిమి
దొడరినసవాబరీదుల నిర్జయించి
తరణిమండలవిభేదనపూర్వకముగ
సురలోకములకు రాజులు మెచ్చ నరిగె. "

అప్పలరాజు కూరకచెర్లకడ ఆదిల్‌షాహా, బరీదుషాహా లతో జరిగినయుద్ధమున జయముపొందియు మరణించె నని వ్రాసి

యున్నాఁడు. కృష్ణదేవరాయలకాలమున బరీదుషాహాతో యుద్ధము జరుగలేదు. అదియునుంగాక ఆదిల్ షాహాకు బరీదు షాహాకు మైత్రియున్నట్లు తోఁచదు. మఱియు నచ్యుతరాయలకాలమునఁ గూడబరీదుషాహాకు విజయనగరసామ్రాజ్యముతో యుద్ధముపొసఁగి యుండలేదు. కనుకకూరకచెర్లకడ నప్పలరాజునకు నాదిల్ షాహాబరీదుషాహాలకు జరిగినయుద్ధము 1542 లో పై సుల్తానులు సలకముతిమ్మయపక్షము నవలంబించి వచ్చినప్పుడే జరిగియుండు ననియు, ఆయుద్ధముననే యాాకు తిమ్మరాజుకుమారుఁ డప్పలరాజుమరణించినవాఁడనినిశ్చయింప వచ్చును. అప్పలరాజుతండ్రియగునౌకుతిమ్మరాజునుగూర్చి వ్రాయునపుడుద్విపదబాలభాగవతమునందు,

> " కడిమిమై మానునకడ రణక్షోణి
> గడుసరి నేదులఖాను జయించె " ననియు,

పద్యబాలభాగవతమునందు :—

> " మానునకడ సవాబూని పోరను బరా
> జయము నొందించె నేశౌర్యశాలి "

అనియు వ్రాసియుండుటచేత సలకముతిమ్మయపక్షము వహించి వచ్చినవిజాపురసుల్తానాదులతో నళియరామరాయల పక్షమువారు యుద్ధము చేసియోడించినారని యీబాలభాగవతములలోఁ బేర్కొనఁబడినవిషయములే వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది.

మఱియు దోనూరికోనేరునాథుఁడు 1542 లో వ్రాసిన దానిని 1549 లో రామరాయలమంత్రులలోనొక్కఁడును కొంతవీడు రాజ్యాధిపతిగా నియమింపఁబడినరామయామాత్యతోడరమల్లనునాతఁడు తానురచియించిన ' స్వరమేళకళానిధి ' యను గ్రంథమున ' రామరాయలు ' తనయిర్వురుతమ్ములతోను విద్యాపురమును విడిచి గుత్తిదుర్గమునకుఁ బోయి నిస్సహాయుఁడుగా నున్నసదాశివమహీపాలుని గొనివచ్చి స్వామిద్రోహకృతులయినప్రతీపనృపతులను జయించి కర్ణాటసింహాసనమునందుఁ గూరుచుండఁ బెట్టి కీర్తిస్థాపకుఁ డయ్యెనని వ్రాసి బలపఱచుచున్నాఁడు. (1) ఇతఁడొక్కఁడేకాదు ; రామరాయలయాస్థానికవిగనుండి యాతనిచే రామరాజభూషణుఁ డనుబిరుదము గాంచినభట్టుమూర్తి తాను రచియించిననరసభూపాలీయమునందును, వసుచరిత్రమునందును నీవిప్లవప్రశంసను గావించి రామరాయలను వినుతించియున్నాఁడు.

" సీ. ఖలునతిద్రోహి సల్కయు తిమ్మనిహరించి
సకలకర్ణాటరాజ్యంబు నిలిపె"
(నరసభూపాలీయము)

---

(1) స్వరమేళకళానిధి :—

" యః ఖడ్గైకసఖః సహానుజయుగో నిర్గత్య విద్యాపురాత్
లబ్ధ్వా గుత్తిగిరౌ సదాశివమహీపాలం నిరాలమ్బనమ్
స్వామిద్రోహకృతః ప్రతీపనృపతీన్ నిర్జిత్య భద్రాసనే
కర్ణాటే భగవానివ ధ్రువమయం కీర్త్యా సహస్థాపయత్. "

" సీ. పట్టాభిషేకవిపర్యయంబునఁ బ్రోలు
వెడలి ప్రియానుజ లేఁపెంటఁ గొలువఁ,
జిత్రకూటాభిఖ్యఁ జెలఁగు పెన్గొండ సా
ద్రహారిద్వీపేంద్ర నాదవనిఁ జేరి,
ఖలజనస్థానవాసులఁ బల్వుర వధిం
మహిమసలకఖరస్మయ మడంచి,
హరివీరభటమహోద్ధతినబ్ధి గంపింప
దురమునఁ గదిసి తద్ద్రోహి దునిమి,
యనఘతరపార్థివేందిర నధిగమించి
సాధుకర్ణాటవిభవసంస్థాపనంబు
పూని శరణాగతుల నెల్లఁ బ్రోచె రాముఁ
డతఁడు నిజచరితంబు రామాయణముగ."

(వసుచరిత్రము)

పయిపద్యములలో వివరించినరీతినిబట్టి యళియరామరాయలు సలకముతిమ్మయ సైన్యములతోఁ బోరాడి యుద్ధములో నాతని సంహరించి సకలకర్ణాటరాజ్యము సుస్థిరముగా నిలుచు నట్లుచేసి శరణాగతుల నెల్లరను రక్షించి ప్రోచి కీర్తిఁ గాంచె ననిబట్టుమూర్తి (రామరాజభూషణకవి) స్పష్టముగాఁ దెలుపుచున్నాఁడు. ఇంతియగాదు; సలకముతిమ్మయకుఁదో డ్పడవచ్చిన నిజాముషాహా, కుతుబ్షాహా, ఏదిల్ షాహా తమ తమసైన్యములతోఁ బలాయనులై యడవులకుఁ బారిపోవ

రామరాయ లనుజద్వయముతోడను, తదితరసైన్యములతో డను వారిని వెంటాడించి పోరి యోడింప వారువిధేయులై యుణ కువను జూపిరనికూడ నీక్రిందివిధమున వర్ణించియున్నాఁడు.

“ మ. హరిశౌర్యం డగురామభూవిభుని తీవ్రాటోపవద్వాహినీ
శరవేగంబున నాత్మమూలబలము ల్జారం దలాడంబరం
బరుగం గొమ్మలువోవ లావరినిజామాదు ల్వజీరుల్భజిం
తురు నమ్రత్వముఁ గానలో ముసలిమానుల్గా వితర్కిం
(పఁగ౬. ”

“ గీ. అనుచు శిరములు దాల్తు రెవ్వనిసమగ్ర
సైన్యధుతధూళి చకితులై చనుసపాద
కుతుబశాహినిజామాదికుతలపతు ల
తండు నృపమాత్రుఁడే రామ ధరణివిభుఁడు. ”

తన ‘ స్వరమేళకళానిధి ’ యందు రామయామాత్యతో డరమల్లుగూడ రామరాయలు భీమార్జునలం బోలినసోదరద్వి తయము యొక్కసాహాయ్యముతో సర్వపారశీకులను (మహ మ్మదుమతస్థులయినవారిని) జయించి భూమియందు గొప్ప కీర్తిని ప్రతిస్థాపించెనని చెప్పియున్నాఁడు. *

ఇట్లే యందుగుల వెంకయ్య యనునాతఁడు గూడ తాను రచించి యారవీటికోదండరామరాజున కంకితము గావించిన

---

* విజిత్య సర్వానపి పారశీకాన్ రణేషు తత్కీర్తిపటచ్చరాణి ఆధూయ భూయో హరితో పధూటీః విశోభయత్యేష యశోదుకూలైః
(స్వరమేళకళానిధి)

‘ రామరాజీయ ’ మనునామాంతరము గలనరపతివిజయ మను గ్రంథమున,

“ సలకవిభుతిమ్మరాజు సేనలను ద్రుంచి
గుత్తి, పెనుగొండ, మఱిగండికోటకంద
నోలుపుర మాదవే నవలీల గెలిచి
తోలుదోలుత రామనృపతి దోర్బలము మెరసె. ”

అనిస్పష్టముగావివరించి వ్రాసినవాఁడు. అళియరామరాయలకుఁ బ్రత్యర్థిగానుండి విజయనగరంబున నీమహాభయంకరమైన విప్లవమును గల్గించి సంక్షోభపెట్టిన ‘ సలకముతిమ్మయ ’ అచ్యుతదేవరాయల మరదులిద్దరలోను రెండవవాఁ డయిన చినతిమ్మరాజుగాని “ విజయనగరచరిత్రమునకుమూల ప్రమాణము ” లను గ్రంథములో పీఠికాకారులు వారియుపోద్ఘాతములోఁ దెలిపి నట్లుపెదతిమ్మరాజుగాఁడు రంగపరాజవిరచిత మైనసాంబోపాఖ్యానపీఠికలో నళియరామరాయలకుఁ బ్రతిస్పర్థిగ నుండి వ్యవహరించి సంహరింపఁబడినవాఁడు సలకముచిన తిమ్మరా జనియె స్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడినది. (1)

---

(1) Finding himself unequal to the three brothers, the elder Tirumala, who is discribed as a madman invited his Mahammadan neighbours to his assistance. According to the annals of Hande Anantapuram the three brothers overpowered the madman first and killed him, and marched forward to meet the allied Sultans

ఆకాలమునఁ బుట్టినయీగ్రంథములన్నియు నళియరామరాయలు సలకము చినతిమ్మరాజుసైన్యములతో యుద్ధము చేసి మోహించి యుద్ధములో నాతనిసంహరించి సదాశివరాయని సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిగాఁ జేసి జగత్ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినట్లు దెలుపుచున్నవి. ఇవిమాత్రమే గావు; ఇటీవల కర్నలుమెకంజీదొరగారిచే సేకరింపఁబడి సంపుటీకరింపఁ బడిన స్థానికచరిత్రములుగూడ పయిగ్రంథములలో వక్కాణింపఁ బడినవిషయములను బలపఱచుటయెగాక మఱికొన్ని నూత్న విషయములనుగూడఁ దెలుపుచున్నవి. సొన్నలాపురముహండే హనుమప్పనాయఁ డీవిప్లవకాలమున నొకప్రధానపాత్రమును గైకొని యళియరామరాయలకుఁ దోడ్పడినట్లు హండేవారిఅనంతపురచరిత్రమునందును, అట్లే పెమ్మసాని యెఱ్ఱతిమ్మనాయఁడు తోడ్పడి నట్లుతాడిపర్తికయఫియత్తునందును, అట్లే

of Ahmadnagar, Bedar, and Golkonda. Having defeated them in the field the brothers returned to headquarters and installed Sadasiva duly as the emperor.

(Sources of Vijianagara History by Ranganadha Saraswati and edited by Dr. L. Krishnaswami Aiyangar Introduction. page, 15.)

" మ. మహిఁ బెవ్వారెనసల్కరాజచినతిమ్మక్ష్మాపకంఠారుణాం
బుహవిశ్చర్యణతర్పితాసిశిఖికిం బుష్పాయుధస్నిగ్ధని
గ్రహసౌభాగ్యపరంపరాపరిధికిం గర్ణాటకైశ్వర్యని
ర్వహణావార్యభుజద్వయాయుధపరీవారుండు రామప్పకున్."

మేసాపెద్దానాయఁడు, పెమ్మసానిమెట్టతిమ్మానాయఁడు, హాండే హనుమప్పనాయఁడు తోడ్పడినట్లు నశిమిదొడ్డిపాలెగాండ్లకయిఫియత్తునందును వివరింపఁబడియుండెను. (1)

ఈ కడపటికయిఫియ్యతులో వివరము లెంతమనోహరములుగా వ్రాయఁబడినవో చదువరులు తెలిసికొనుటకై యాభాగమిచట నుదాహరించెదను.

" అళియరామనాయణ్ణి కొట్టివేయవలె నని విజయనగరానకు కూచుదరకూచుచేయించి ఫౌజుతో వస్తువుండగా యీ వర్తమానం అళియరామరాయలు విని మొహారుతీసుకొనిరాతో రాతువచ్చి పెనుగొండకు దాఖలుఅయి అక్కడనుండి పెమ్మసానితిమ్మానాయణ్ణి, హాండేవారిని, మేసాపెద్దనాయణ్ణి ఇంకాజహాగీరుదార్లకు శిఖాపత్రాలుపంపించి మీామీాయావత్ఫౌజులతోకూడా యెకాయెకీవచ్చే దనివ్రాయించి వున్నందున అదే ప్రకారముగా సకలమైనవారితో కూడా మేసాపెద్దప్పనాయఁడు పోయినంతలోగా రామరాయలవారు సలకయతిమ్మని దుర్మార్గాలు అందరికి చెప్పి తరతరాలనుంచీ మీారుస్వామికార్యములో బహుశా మెహన్నతుచేసి కష్టపడి సకలబహుమానాలు బిరుదులు సంపాదించుకొన్నారు. ఇపుడున్ను యీాకార్యం నిర్వాహంచేసి శత్రుఖండనచేస్తిరా యనా మీాకు విశేషించి బిరుదులు బహుమానాలు యిప్పిస్తున్నా మని చెప్పి సలకయతిమ్మ

(1) Sources of Vijianagar, p. 179–180; Local Records, Vol. 12, p. 213, L. R. Vol. 39. p. 16.

యవుండేపూర్వోత్తరము, వాడుయక్కడవుండేది, ఫౌజువుండే రీతి ముందరయేతట్టుసాగివచ్చేసంగతి తెలుసుకొని వచ్చేవారు యెవ్వరు చాతమీాతహకీకు వర్తమానంవచ్చేటందుకు చోరు హరకార్లనుపంపించుమనఁగా అప్పుడుమెసాపెద్దనాయఁడు ముందుపడి తహకీకు ఖబురు నేను తెప్పిస్తున్నానని తాంబూలంతీసుకొని సలకయతిమ్మయఫౌజులోనికి అంపతగినవాఁని పంపించి నిజమానం వర్తమానం తెప్పించి యావత్ఫౌజును వెంటఁదీసికొని ఘండికోటవారు పొన్నలాపురంహండేహనుమప్పనాయఁడు మెసాపెద్దప్పనాయఁడు తనజమియ్యతుతో ఫౌజు నడిపించి రాతోరాతు ఆదవానికి వచ్చి వుత్తరభాగం తుంగభద్రాతీరమందు సలకంతిమ్మనిఫౌజుమీాద చప్పాబడి నఁకి హతాహతం చేసినందున హతశేషులయిన ఫౌజుతో సలకయతిమ్మఁడు పారిపోతూయుండగా పెమ్మసానివారు హండేవారు, మెసావారు యీాముగ్గురు ఖాసాగుఱ్ఱాలు వేసికొని పోయి సలకయతిమ్మణ్ణి శిరచ్ఛేదనం చేసి ఝూండాకుకట్టి........."

ఈరీతిగా నాంధ్రగ్రంథములయందును స్థానికచరిత్రములయందును అళియరామరాయలు సకలకర్ణాటసామ్రాజ్యసముద్ధరణోద్యోగియై, సామ్రాజ్యద్రోహిగఁ బ్రవర్తించిన సలకముచినతిమ్మరాజును బ్రతిఘటించి యుద్ధము చేసి వానినాశనము గావించి కృష్ణదేవరాయలసోదరపుత్త్రుఁ డయినసదాశివదేవరాయలను బట్టాభిషిక్తుని గావించి మహోన్నతప్రతిష్ఠాప్రతిభలఁ గాంచినవాఁ డనిదెలుపుచుండ మహమ్మదుఖాసిం

ఫెరిస్తా యళియరామరాయలు యుద్ధమే చేయలే దనియు, సల కముతిమ్మయను మోసపుచ్చుఁగా నతఁడు పిచ్చుఁబట్టి రాజధనా గారమంతయుఁ గొల్లపెట్టి నాశనముగావించి విద్యానగరము నం తయువైభవశూన్యముగాఁ జేసి తుదకు విశ్వాసానర్హమై భయంక రమైన యాత్మహత్యఁ జేసికొని చచ్చెననివ్రాసినదానిని 'హీరాసు ఫాదిరి' వంటివిదేశీయుఁడైన చరిత్రకారుఁడు విశ్వసించినను దేశీయులయిన చరిత్రకారు లెవ్వరును విశ్వసింపఁ జాలరు. తెలుగుగ్రంథములలో నళియరామరాయలు యుద్ధమున సల కముతిమ్మయను సంహరించినవాఁ డని చెప్పినమాత్రముచేత నాతఁడు స్వహస్తములతోఁ జంపినవాఁడని భావింప నక్కరలే దు. ఆతనిపక్షమున నెవ్వనిచే జంపఁబడినను యుద్ధములోఁజంపఁ బడె ననుట సత్యమని సందేహింపఁ బనిలేదు.

'కోయుటో' తానువ్రాసిన చరిత్రమునందు 'సలకము చిన్నతిమ్మరాజు తనప్రజలచేఁ జంపఁబడినవాఁ' డని వ్రాసియు న్నాఁడనియు, మీర్జాఇబ్రహీముజబిరియనువాతఁడు తానువ్రా సిన 'బసాతిన్-ఉస్-సలాతిన్' అనుచరిత్రమున సలకముచిన్న తిమ్మరాజు యుద్ధములోనే చంపఁబడినట్లు వ్రాసియున్నాఁ డని యు, హీరాసుఫాదిరి తనయారవీటివంశచరిత్రమునందుఁ జెప్పు నియుండియు వీనినెల్లను విస్మరించి యొక్క ఫెరిస్తా వ్రాఁతలనే యేలవిశ్వసింపవలసివచ్చెనో దురూహ్యముగా నున్నది. (1)

(1) The Aravidu Dynasty of Vijiayanagar p. 11, F. N. No. 2. Couto O. C. p. 382; F. N. No. 5. Busatin-us-Salatin. p. 52.

ఇంక సలకముచినతిమ్మరాజునకుఁ దోడ్పడవచ్చిన దక్కనుసుల్తానులతో నళియరామరాయ లెట్లుయుద్ధములు గావించి విజయముఁ బొందినదియు మూఁడవ ప్రకరణమున వివరింతును.

